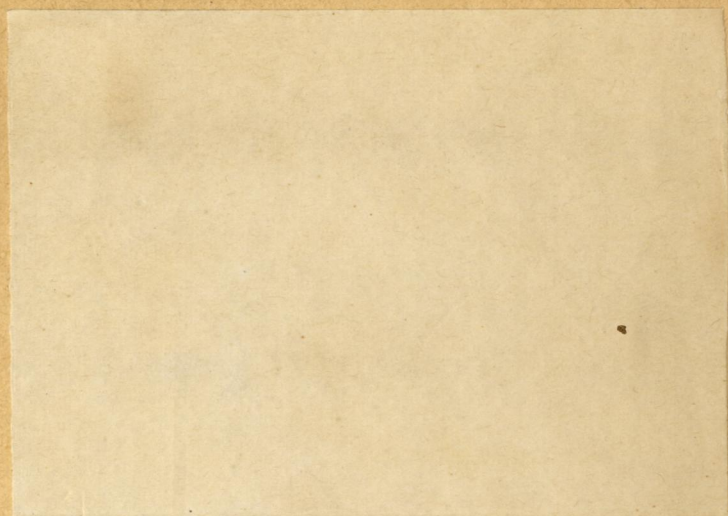

Слово о Лазаревъ воскресеніи.

СТАРОРУСЬКА ПОЕМА НА АПОКРИФІЧНІ ТЕМИ.

Розвідка Дра Івана Франка.

Ще в 1862 р. в своїй збірці апокрифів, виданій у III томі серії „Памятники старинной русской литературы издаваемые гр. Гр. Кушелевымъ Безбородко“, опублікував А. Н. Пинін на стор. 11—12 фрагмент статті „Слово стѣхъ аплъ, иже ѿ Адама во адѣ къ Лазарю“, виняте із одного рукописного „Златоуста“ з XVI в. А 1890 р. в збірці Порфірева „Апокрифическія сказанія о новозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ по рукописямъ Соловецкой библіотеки“ (Сборникъ отд. русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ, т. LII, N. 4) опублікована була на стор. 228—231 невеличка стаття „Слово в свѣтъ ѿ-ю поста на воскреснѣ друга Божіа Лазаря“, винята із одного Соловецького рукопису XVI—XVII в.

В передмові до своєї збірки Порфірев подавши зміст обох цих текстів і вказавши як на їх жерело на слова Епіфанія і Евсевія в велику п'ятницю, додає від себе деякі уваги про ці тексти. „При однаковім змісті ті слова відрізняють ся мовою і являють ся двома різними редакціями одного більше повного і більш обширного слова про Лазаря; та при тім із вислову видно, що оба вони — народня переробка“ (стор. 48). „Особливо — пише далі Порфірев, — годі поминути те, що в однім і другім слові єсть звороти, що нагадують характерні звороти „Слова о полку Игоревѣ“. Чи не можна би догадувати ся, що авторови або переробникови слів про Адама і Лазаря було звісне Слово о полку Игоревѣ?“

В тих словах Порфірева є одно непорозумінє. Він бачить у текстах опублікованих Пипіном і ним „народню“ переробку грецького взірця. Чи справді народню? Алеж оба тексти зложені мовою досить архаїчною і складом на стілько крутим, що про те, буцїм то вони коли небудь жили в устах простого люду або навіть були зложені простим, неписьменним чоловіком, певно й сам Порфірев не думав. Він певно ужив терміну „народній“ невідповідно, як антитезу до перекладений, або що найбільше в такім значіню, в якім можна би назвати „Слово о полку Игоревѣ“ народньою руською поемою.

Третій текст Слова Адама опублікований мною в другім томі моєї збірки апокріфів із рукопису Київської Дух. Академії XVI в. (стор. 315—317). Наближаючи ся більше до тексту Пипіна, ніж до Соловецького, сей Київський текст троха коротший від Пипінового. Придивляючи ся пильнійше тим текстам ми відразу бачимо, що зложені вони якоєсь не так, як иньші апокріфи. Замість оповідання тут маємо форму не то епічну, не то драматичну; в промовах осіб із поза риторики, яку можна би вважати копією візантійських взірців, прозирає сильне, щире чутє, а ухо розріжнює якусь правильну каденцію, якусь поетичну форму подібну до тої, яку читач відчуває прочитавши хоч би лиш кілька рядків „Слова о полку Игоревѣ“. Одним словом, переконуємо ся, що маємо тут перед собою не прозу, не шумну риторику, а поему і то зложену не тим холодним, схолястичним ладом, яким складали ся у нас вірші в XVI—XVII в., а якоєсь зовсім инакше. Та не забігаючи наперед придивім ся текстови „Слова о Лазаревѣ воскресені“ так, як нам подають його всі три доси опубліковані копії, простудіюймо їх докладно і без упередження, а там побачимо, чим треба вважати сей твір. Для того подаємо в додатку А. всі три копії зведені в форму табелі і поділені на більші або менші уступи так, аби їх порівнанє було як найлегше. Подаємо тексти зовсім так, як вони надруковані, транскрибуючи хиба тексти Пипіна і Порфірева на кирилицю — та зносячи при тім більшу часть надстрічних букв у стрічку.

Поперед усього кілька слів про титул. У Київській копії наш твір названий: „Повѣсти стѣхъ апѣлъ ѡ Лазаревѣ въскрѣніи, иже ѿ Адама къ Лазарю четверодневному. кѣли ѿ“. Що титул „повісти“ не надасть ся до сего твору переважно ліричного, се ясно, і для того мені видасть ся, що титул „Слово“, який є в Пипіновім і в Соловецькім текстї, більше відповідає первісному титулови твору. Так само невідповідним мені видасть ся виставлюване

в титулі „сѣмъ апѣлъ“, які в тексті зовсім не виступають як оповідачі. Дуже можливо, що якийсь копіст тут як і в тисячних аналогічних випадках ужив сьвятих апостолів тільки як фірми, щоби їх повагою прикрити твір, що з апостольською традицією не має нічого спільного, а може навіть був декому підозрений. Побічний титул, що є в Київській текстї, „ниже ѿ Ядама къ Лазарю четверодневномъ“ і у Пипіна „Ядама во адѣ къ Лазарю“ також не первісний, бо зазначає (і то не вповні) зміст тільки того відривка, який є в тих двох копіях і вже не був би відповідний до того тексту, який можемо зложити з усіх трьох копій, хоч і сей текст не творить ще цілости „Слова“. Титул Соловецької копії має хоч недокладний, але парафразований первісний (по нашій думці) титул, хоча знов з додатком, що вплив із бажання — віткнути сей текст між побожні писання сьвятих отців та проповідників: „Слово к сѣвкѣтѣ 5-ю поста на воскреснїе дръга Божїа Лазаря“. Думаю, що порівнянє титулів доводить нас до того, що найкраще буде назвати наш твір: Слово о Лазаревѣ воскресенїи.

Що на перший погляд впадає в око при роздивлюваню всіх трьох копій, се неоднаковий комплекс тексту при дуже близькій (зглядно) схожості партий спільних двом або й усім трьом копіям. Із 56 більших або менших уступів, на які розбито у нас усі три копії для догоди порівнянє, 28 є спільних усім трьом копіям; із них хіба один-одніський (34) уступ Соловецькій копії являє щось немов відмінну редакцію, а иньші сходять ся дуже близько. Ще більше схожого є між копіями Київською і Пипіною, що обі разом являють ся окремою групою супроти Соловецької. Схожість тих обох копій виявляєть ся і в тім, що в них є спільне, і в тім, чого в них нема супроти Соловецького тексту. На 56 уступів у них спільних є 43 і тільки 1 такий, якого нема в двох иньших копіях, натомісь 9 таких, яких спільно нема в Київській і Пипіновій копії супроти Соловецької.

Ті рїзниці і схожості в комплексї копій наберуть властивого значінє, коли придивимо ся їх язовим відтїнкам. Отже тут від разу можемо сказати, що Київська копія має виразний південно-руський, Пипінова не так виразний білоруський, а Соловецька дуже виразний великоруський відтїнок. І так у Київській копії маємо ось які південно-руські язові прикмети: 1) Ъ в окінченю глаголів 3 ос. часу теперішнього: свирають, входить, несоуть, есть, острить, хоцеть, можеть, поидеть і т. д. Тільки

в'ємково знаходимо декуди тверде окінчене: приходить, хошет, в'п'єть і т. д. 2) повноголосна форма полоняникъ зам. плѣнникъ, хоча треба признати, що в иньших випадках повноголосу нема, і маємо форми: глас, врата, облакы, краткыи. 3) окінчене gen. sing. на ого зам. аго: повивающого, але в иньших випадках: пресвѣтлаго. Інтересно, що иньші копії, хоч мають далеко виразнійші диялектичні признаки, заховали по при се також деякі сліди південноруського забарвлення. І так у Пипіновій копії знаходимо: свирають, несоуть, ѡстрить, хошетъ, пойдеть, донесеть, в'п'єть, седать, тешать і т. д. обік твердих форм: проходить, приходить, моучит сѧ, боудоут; крім полоняникъ знаходимо тут ще повноголосну форму короткый, а також видихомъ зам. видѣхомъ. Навіть у Соловецькій копії а також у Пипіна знаходимо по разу форму тобѣ. Зрештою треба сказати, що мова в нашім творі чиста церковна, як сего й можна було надіяти ся при духовнім змісті і церковних жерелах, із яких автор черпав свої мотиви.

Наведемо тут іще кілька старих слів, властивих памяткам нашого письменства з XI—XIV в., а рідко вживаних пізнійше. Таких слів у нашім „Словѣ“ не багато, та все таки вони єсть, і се також можна вважати свідомством його давнього походження.

вѣдѣти жидове, слово властиве тільки Пипіновій копії і ледви чи належне до первісного тексту, являєть ся в памятках XIV—XV в. в значіню дурний, глупий.

изволници, є тільки в Соловецькій копії, та ймовірно належить до первісного тексту; знаходить ся в староруських памятках, грамотах і літературних творах ще від XI в., є також майже в такім самім звороті як у нас, у „Словѣ о Мамаєвѣ побоищѣ“ (Н. И. Срезневскій, Матеріялы для словаря древнерусскаго языка, т. I, ст, 1042).

тощливы человекы, є в копіях Київській і Пипіновій, очевидно близько споріднене зі словом тѣщъ, порожний, немічний.

порода; в Київській копії маємо: вѣ породѣ живѧ, у Пипіна: вѣ порѣдѣ. Одна й друга форма не дає доброго значіння. По мойй думці в первіснім тексті тут було: вѣ пороцѣ.

Слова „очитый“ Срезневський не знає.

В Пипіновій копії впадає в очи головню одна языкова прикмета: склонність класти е зам. ѣ або й навпаки, одним словом рівнозначність ѣ=е у виговорі. І так маємо тут форми: седа вѣ преисподнемъ аде, прийдете зам. приидѣте, вѣдце, ѡселе, меданаѧ, железныѧ, вѣ днѣ зам. днѣ, тешать, в' тоузе, в' ѡбиде

і т. и., але обік сих форм стоять і правильні: **оутѣшимъ** сѧ, **приспѣ**, **въсхотѣлъ**, **адовѣ**, **въ адѣ** і т. и. За те маємо тут декуди **ѣ** у таких місцях, де би повинно бути **е**: **вѣр'тепа** зам. **вер'тепа**, **тебѣ** ради зам. **тебе** ради, **правѣдныи** зам. **праведныи**.

У Соловецькій копії переміна **ѣ** на **е** і навпаки стрічається рідше, але стрічається ся; і так маємо тут: **Єремей** і **Іеремѣ**, **біюще** **въ** **лицѣ** зам. **въ** **лице**, **вѣдце**, **въ** **свѣте**, **въ** **дѣлехъ**, **Мойсѣй**, **сквозѣ** **морѣ**, на **Синайстей** **горѣ**, **снидѣ**, на **раме** і т. д. Інтересна тут форма: **во чрево дѣще стѣмъ Бѣи**. Коли се **дѣще** є **genit.**, то походить очевидно не від **дѣвиця**, бо тоді було би **дѣиця** так як далі **Бѣи**, але від південно-руського **дѣвица**, **дѣици**, по чім **е** замінило собою **первісне ѣ**. Та може бути, що се є прикметник: **чрево дѣвице**, і в такім разі ми маємо також типово великоруську перемену **ч** на **ц**. Маємо в сій копії ще й такі типово великоруські форми, як: **посмехаецца** и **поругаецца**, **возмѣтца**, **сокрѣшатца**, **сломятца**.

Уже ті язикові прикмети вказують на те, що оригінал нашого твору мусів бути південно-руський. Ще більше впевняє нас у тім обставина, що деякі слова того оригінала були незрозумілі копістови-Великорусови і він силкував ся замінити їх иньшими. Маю тут на думці головню інтересне слово „**дружино**“. В Київській і Пипіновій копії воно приходить два рази; в Соловецькій одно місце, де повинно було бути се слово, попсоване, а в другім копіст замісь „**дружино**“ поклав „**ѡ дрѣзи мои**“. Не знаю, як вияснити собі нісенітницю „**плача положимъ**“, яка є в Соловецькій копії зам. „**плачь ѡложимъ**“. Так само не легко вияснити, яким способом із „**персты своѧ**“, як мають згідно Київська і Пипінова копії, великоруський копіст зробив „**ѡчитыя персты**“. Ті **очитыя** **персты**, зрештою темні, дуже подобали ся пізнійшим грамотіям, а один із них у XVII в. переписуючи Транквіліонове „Зерцало Богословія“, дав своїй копії такий поетичний вступ: „**Давидъ сѣдѧй, накладыа очитыя персты на живыя струны, мы же приѣмля трость скорописную съ чернилом и бумагу накладыаемъ письмена**“ (Порфирьевъ, *op. cit.* 49). Копія Транквіліонового „Зерцала“ з тим вступом находит ся між рукописами колишньої Соловецької бібліотеки, тож дуже легко може бути, що копіст узяв сей цитат із того самого рукопису, з якого опублікував Порфірев „Слово на воскресеніе Лазаря“, тим більше, що фрази „**очитыя персты**“, здається, не стрічаємо ніде більше. Копії Київська і Пипінова можуть бути доказом, що ся фраза не належала до первісного тексту.

І загалом треба сказати, що Соловецька копія, хоч заховала нам багато таких уступів, яких нема в двох перших, з огляду на стан тексту, особливо там, де можемо сконтролювати його з іншими копіями, найдалше відбігає від здогадного оригінала. І то не тому, немов би се, як думав Порфірєв, була окрема редакція нашого твору. Детальне порівняння копій показує наглядно, що крім одного 34 уступа, в яким можна би бачити слід відмінної редакції, але можна бачити й коруптелю, всі інші відмінні Соловецького тексту супроти обох перших, то тільки попсованя, пропуски, переплутаня. В многих місцях Соловецький текст не має ніякого логічного звязку (див. уступи 4, 14—16), дає тільки шматки тексту, повнійше захованого в інших копіях (див. уст. 14, 24, 26, 29, 30, 33), так що тільки при помочи тих копій він робить ся зрозумілим.

Яким способом первісний текст від форми коли не ідентичної, то в усякім разі близької до Київського тексту, дійшов до такої скорумпованої форми, яку бачимо в Соловецькій копії, сего не беру ся сказати на певно. Думка, що маємо тут окрему, з розумом зроблену редакцію, видасть ся мені неправдоподібною. Самими помилками при копіюваню також годі пояснити таких численних пропусків та переставок цілих фраз і віршів із одного місця, з одного звязку в інший. Найбільше правдоподібною мені здасть ся думка, що Соловецький текст, або може його прототип, був списаний з пам'яті; вивчивши Слово деє на півдні Соловецький грамотій списав його потім на півночі так, як заховало ся в його тямці. На се крім зазначених висше похибок пам'яті вказують також згадані висше великоруські мовні форми в тій копії, котрих ужите легше пояснити припускаючи, що копія була писана з пам'яті, ніж при переписуваню з готового невеликоруського взірця.

Та про те сей Соловецький копіст заховав нам, як бачимо, майже третину твору, не заховану в інших копіях і дав нам можливість хоч у приближеню відгадати плян цілости. Йому завдячуємо головно уступи про Ісаїю, Даниїла, Соломона (42—45) і кінцеві фрагменти (48 і 52—56). Хоча текст сих уступів певно так само недокладний і неповний, як і попередніх, але тут на жаль ми не маємо можности сконтролювати копіста і мусимо вдоводити ся тим, що він дає. Факт, що сих уступів нема в Київській копії, з рештою без порівняння докладнійшій і ближшій до оригінала, ніж Соловецька, веде нас догадувати ся, що вже тоді, коли були роблені ті копії, отже в XVI або початку XVII в.,

Слово про Лазаря в пеклі не було популярне, а повні його відписи попадали ся рідко. Що Соловецький копіст мав у руках відпис значно повнійший від Київського, се доказує надто уступ про Мойсея (37 і 38), виемково повнійший у Соловецькій копії, ніж у Київській.

Хоча всі три наші копії походять із XVI в. (Пипінова може з початку, а Соловецька з кінця того віку), то про те вже на основі того, що сказано доси і що показує порівнянє текстів, можна твердити сміло, що Соловецька копія в тих частях, які спільні всім трьом, відбігла від оригінала найдалше. Та відбігла від него і Пипінова, хоча й найстарша з усіх трьох. Головно треба звернути увагу на її закінчене (уст. 51), в котрім крім першого реченя, попсованого, але мабуть таки належного до первісного тексту, хоча не захованого в жадній иньшій копії, додано кінчик (и да та оукѣдаты...), що зовсім не пристає до цілости. Бо коли першу часть того реченя говорить Адам у Аді, сю дальшу частину треба розуміти як слова самого автора-християнина. Не вважаючи на досить незвичайний і характерний зворот „ѣсакѣи жидове“ ми мусимо стати на тім, що се закінчене — пізнійший додаток, неналежний до первісного тексту.

Деякі інтересні признаки того, що Пипінів текст відбігає від оригінала і при тім вказівки на те, який се був оригінал, ми одержуємо придивляючи ся графіці поодиноких слів. На скільки бачимо з Київської копії, графіка оригінала нашого Слова мусіла бути староруська, така, яка була ще перед утвердженням сербо-болгарського впливу в XV в. Се показує особливо уживанє знака ъ по плавних р і л, отже прѣсты, вѣрѣтъ, вѣлѣси, твѣрѣдо, наплѣнихъ, длѣготерпѣливѣ. У Пипіновій копії натомість маємо персты, вѣртепа, вѣлѣси, твѣрѣдо, наплѣнихъ, долѣготерпѣливѣ, — як бачимо, графіка скрізь баламутна, пізнійша. Варт уваги також спосіб писаня заіменника той. У староруській графіці писало ся по просту тѣ; пізнійше, під сербо-болгарським впливом, почали над ѣ давати сербський акцентовий знак ѣ, що у нас з часом зробив ся рівноважним із надстрічним ѣ. Сю графіку маємо в Київській копії. У Пипіна знаходимо: тѣѣ (уст. 20, 34, 40), тѣѣ (маб. 39 і 41) і тѣѣ (41, 46). Та в однім місці бачимо в Пипіновій копії інтересну помилку. В уст. 34 сказано: ѣ тѣѣ рече ѣ мѣ, Гѣ; це тѣѣ значить очевидно ти. Виходить з того, що в оригіналі, що міг дати причину до такої помилки, мусіло стояти не ѣ, а ѣ, як звичайно писало ся в старій Руси до XV в. До речі зазначимо тут, що в Соловецькій копії є одна аналогічна по-

милка, що виясняєть ся староруською графікою, а власне в уст. 48 слово бл҃годарнаго совѣта. Порфірев при бл҃годарнаго поставив знак запитаня; радше повинен був поставити його при совѣта; се очевидно хибне відчитане староруського съвѣта = съвітла, при чому „благодарний“ має також не новіше значіне „вдячний“, а первісне = такий, що дарує добро.

Ще один важний доказ на те, що й Пипінів текст дальший від оригінала, ніж Київський, дають ті відміни, що не нарушують значіня речень, але нарушують віршовий розмір, про якого істнуванє всі три копії певно й не догадували ся. І так коли в Київській копії слова „вѣскладываа прѣсты своя на живыа строуны“ дають вірш зложений із чотирьох музикальних стіп (про них див. далі), який можна би зазначити: $\underline{1} \ \cup \ \cup \ \cup \ |$
 $\underline{1} \ \cup \ \cup \ \cup \ | \ \cup \ \cup \ \underline{1} \ \cup \ | \ \underline{1} \ \cup$, то в Пипіновій копії сей вірш попсований непотрібними додатками: „вѣзложи персты своя на живыи строуны, йныи накладываа“, отже вийшла проза, котру музикально можна визначити хіба так: $\underline{1} \ \cup \ | \ \underline{1} \ \cup \ \cup \ \cup \ | \ \cup \ \cup \ \underline{1} \ \cup \ | \ \underline{1} \ \cup \ |$
 $\cup \ \underline{1} \ \cup \ | \ \underline{1} \ \cup \ \cup \ \cup \ |$. Псують розмір такі дрібні пропуски, як випущене в уст. 12 коль, в 13 с нами, в 27 а мои, в 34 с нами, або додатки, як ось в уст. 21 своїма, в 27 ѿ Сотоны, в 32: а по твоемоу образу створена — ноща ма, Гї — і т. д. Що Соловецький текст із сего погляду ще дальший від оригінала, ніж Пипінів, сего не треба й доказувати; досить порівняти такі місця, як уст. 2 в К. плачь ѿложимъ и оутѣшимъ сѧ і уст. 4 (2) Сол. положимъ плача и скорбь, оутѣшимъ сѧ Гдѣмъ и Бгомъ йшимъ“ або уст. 12 К. Иродъ безомный шатаа сѧ і Сол. Иродъ безмный скрегташе вѣбы своими.

Перейдімо тепер до реконструкції тексту, на скільки вона можлива з трьох захованих нам копій. Певна річ, ся реконструкція буде там певнійша, де дане місце заховало ся бодай у двох копіях, отже й навпаки, не може бути дуже певною майже в третині нашого „Слова“, яка заховала ся тільки в одній Соловецькій копії. Що деякі місця, поміщені в тій копії, напевно не належать до первісного тексту, се побачимо зараз. Уже сам вступ (уст. 1), захований тільки в сій копії, будить певні сумніви. Аджеж три перші його реченя — майже дословний цитат із Ісаїї, котрого пророцтво починаєть ся (цитую текст Острожської Біблії, к. 71): *Слыши ѿбо ѿ вышнихъ земли, ѿко Гдѣ гдѣ. Сны родихъ и възнесохъ, сн же ѿвергоша сѧ мене. Позна воля стажавшаго ѿ і ѿселя ісли господина своего. Їль же мене не позна, ѿ людѣ мои не разумѣша мене“.* Звичасм

Соловецького копіста сей цитат досить побаламучений, пізнійше втручено у вчаснійше, немов цитовано з пам'яті. Та проте здасть ся, що і цитат і деякі зміни в ньому таки належали до первісного тексту „Слова“; в сьому впевняє нас не тільки се, що текст у Порфірева ліпше вкладасть ся в розмір властивий нашому „Слову“, ніж текст Ісаїї прим. у Острожській Біблії, але особливо остатні рядки того вступу, не взяті з Ісаїї. Ті рядки дуже добре підходять під характер „Слова“ своїм ляпідарним висловом (иному славы своя не дамъ, пушу слово мое на землю) і зазначають у загальних нарисах ідею поеми — виратуванє праотців із Ада через Ісуса. Певна річ, Соловецький відпис заховав нам тільки частину того вступу. Між його кінцевим рядком а тим початком „Слова“, який маємо у всіх трьох копіях, є велика чи мала, але все таки дуже помітна прогалина.

На скільки належать до первісного тексту уступі 34 і 35, на се не легко відповісти. Чи в уступі 34 маємо пробу якоїсь відмінної редакції уступу про Авраама, чи по просту Соловецький копіст, списуючи „Слово“ з пам'яті, пропустив уступ про Авраама і подав тут уступ про його потомків, додавши імя Авраама не до речі? Я схилию ся до сеї другої думки, хоча в таким разі уступ 35, де знов говорить ся про Авраама, а не згадуєть ся про Ісаака ані про Якова, виглядає так, немов би стояв не на своїм місці. В поданій дальше метричній транскрипції я вставляю оба ті уступі в текст по уст. 34 К. і П., пропускаючи тільки імя Авраама в уст. 34 Сол.

Уст. 42 Сол. робить деякі труднощі і з погляду на текст і з погляду на ритм. Що до тексту, то мені здаєть ся, що слова „изъ чрева мѣри не възнесенъ“ або хибно написані або хибно прочитані і треба читати „изъ чрева мѣрна възнесенъ“, так як зараз потім стоїть „въ чрево мѣрне.“ З погляду на розмір слова „сѣѣа Бѣѣ“ видають ся мені зайвими. Маленький віршик (уст. 44), не зв'язаний льогічно ані з попереднім, ані з тим, що йде далі, я вважав би приналежним борше до уст. 47. Чи йде за тим безпосередно уст. 48 із Солов., чи може між 47+44 і 48 є ще яка прогалина, на яку немов би вказує наглий перескок від 3-ої до 2-ої особи, не берусь рішати; в усякім разі сам уст. 48 має в собі уривки двох уступів, а властиво один уступ і шматок якогось другого.

Кінцева часть „Слова“, яку ми вмістили в уст. 52—57, будить найбільше сумнівів. Читаючи її ми чуємо відразу немов якусь иньшу руку або немов би пам'ять зовсім не дописала

авторови копії і він силкував ся позатулювати прогалини чим будь. І так з початку йде оповідане про Ісусів прихід до Вифанії (аж до слів „братъ ваю“), майже дословно взате з євангелия (сѣв. Іван XI, 17—23). Потім нараз перескакуємо від прозового стилю до поетичного і з Вифанії знов до Ада і читаємо маленький шматок розмови Ада з дияволом. Але вже в найблизшім реченю починає ся знов виписка з євангелия і йде аж до слів „И егда воскресъ Лазаръ.“ Відси оповідане йде в поетичнім стилі, зближаючи ся декуди до Нїкодимового євангелия, та при кінці маємо знов ремінісценцію із канонічного євангелия (И тогда воскресъ Ісѣ, пор. єв. Матвія XXVIII, 16—20), до якої приточено зовсім не до ладу шаблянове закінченє. Розглянувши отак сей текст ми можемо відразу сказати, що всі три цитати із євангелій не належали до первісного тексту, тим більше, що вони по часті плутають хід оповідання. Так само не могло належати до него закінченє. Решту, що лишаєть ся по відсеуненю тих прозових частей, мусимо вважати відломками первісного тексту. Правда, заховали ся вони тут у досить нужденнім стані і ледво вистають на те, щоб зазначити зміст дальшої часті „Слова.“ Отже на їх основі можемо сказати, що по промові Адама до Лазаря наступала може коротша промова яких иньших праотців (на се вказує 1 особа мн. ч. в уст. 48, 49, 50 і 51); далі йшла розмова Ада з дияволом на взір тої, яку ведуть ті два демони в Нїкодимовім євангелію (уст. 53). Чи був у „Слові“ опис Лазаревого воскресеня і як він виглядав, сього тепер не можемо сказати, маючи в тім місці цитати з євангелия. Початок уст. 55 дозволяє зрештою припускати, що такого опису могло й зовсім не бути; автор міг пропустити се як річ загально звисну з євангелия і збути словами: „И егда воскресъ Лазаръ изъ Ада.“ Що в уступі 55 маємо, хоч також зі значними прогалинами, гарний шматок оригінального тексту „Слова“, на се вказує поперед усього характерна розмова Лазаря з Ісусом, а далі інтересна ліста ангелів, що йшли з Ісусом до Ада — одно й друге таке, якого не стрічаємо в жаднім звиснім нам иньшим творі. Можливо зрештою, що при кінці сего уступу пам'ять знов опустила автора копії і він силкував ся штукувати текстом Нїкодимового євангелия, хоча можливе й те, що сам автор „Слова“ користував ся тим апокріфом у сьому місці більше дословно, як деінде.

Де й коли було написане отсе „Слово“? Вже Порфірєв говорячи про „народню переробку“ апокріфічної теми очевидно

хилив ся до думки, що „Слово“ написано на Руси. Сильним подтвержденєм сеї думки служитъ поетичний стиль, якого не стрічаємо в наших перекладах із візантійської літератури, а особливо характерні звороти, яким анальоїї знаходимо лише в „Слові о полку Игоревѣ.“ Порфіреву (ор. cit. 48) наводить тільки одну таку паралелю, а власне „накладая очитыя персты на живыя струны“ пор. „Боянъ бо... своя вѣщія персты на живыя струны вкладаше.“ Завважимо, що в Київській копії ся паралеля близша: „вкладывая персты своя на живыя струны.“ Ми приведемо їх ще кілька:

Сл. о Лаз. Воспоимъ весело дружино пѣсьми днесъ

Сл. о п. Иг. соловѣи веселыми пѣсьми свѣтъ повѣдають*)

Сл. о Л. Се бо время весело наста

Сл. о п. И. Уже бо братие невеселая година вѣстала.

Сл. о Л. А того есмы, дружино, много ждали днѣи

Сл. о п. И. А мы уже дружина жадны веселія.

Сл. о Лаз. Тугою сердце тѣшатъ, тугою одержимы есмы.

Сл. о п. И. Туга умъ полонила

Троха дальшу анальоїю можна добачити в таких поетичних образах, як: „А оуже слышу топотъ ногъ перскихъ конѣ“ в Сл. о Лаз. і „Тоже звонъ слыша давный великій Ярославъ сынъ“ в Сл. о п. Иг. — в обох разах чують на великім віддаленю. Крім сих знаходимо ще кілька характерних поетичних зворотів, властивих більше народній поезії, ніж церковній. До таких належать „живый онъ вѣкъ“ на означене сего свѣта в протиставленю до загробного, „слезами своя очи-зѣницы омывають“, „тяжко въздышетъ“, „краткій сей вѣкъ на земли“, „не вижу солнца твоего пресвѣтлаго“ і т. д. До характерних прикмет старого поетичного стилю належить повторюване одної думки однаковими словами на початку або при кінці ріжних уступів, див. в нашім „Слові“ в віршованій транскрипції при кінці сеї статі: „Уже бо слышу“ в. 17 і 21; „въ малъ часъ“ або „въ мало время“ в. 83, 86, 90; „то и той что согрѣшилъ“ в. 111, 117, 121, 127, 136—137, 143, 149, 165, 172; „тяжко стоня въздышетъ“ в. 113, 135; „здѣже въ Адѣ мучить ся“ в. 112, 134, 168; порівняй Сл. о п. Иг. пятиразове повторенє рефрена: „за землю рускую, за раны Игоревы, буго Святъславича“, трира-

*) Навіть интересна форма пѣсьми зам. пѣсньми, ужита в Сл. о п. Иг. очевидно для ритму, повторять ся в Сл. о Лаз. і то в копіях Київській і в Пишніовій.

зове „Ярославна рано плачеть“, дворазове „ищучи себѣ чти а князю славы.“ Певна річ, у Слові, що було переробкою чужих і вже поетично сформованих взірців, годі нам ждати такого блискучого поетичного стилю, якого зразок маємо в „Словѣ о полку Игоревѣ“; та все таки треба признати, що й наше „Слово“ вирізняється дуже корисно супроти тих витворів грецької риторики, якими пізнійша фантазія украсила тему Ісусового приходу до Ада. Досить буде навести для порівняння також „поетичний“ у візантійському смаку вступ до Слова Епіфанія Кипрського на велику суботу (до речи сказати — се апокріф, а не твір Епіфанія): „Что се днесъ безмлъвіе много на земли? что се безмлъвіе много и млъчаніе много? Безмлъвіе много, яко царь спить. Земля убоя ся и оумлъче, яко Богъ въ плоти успе. Богъ въ плоти успе и адъ ужасе ся. Богъ въ малѣ успе и спящаа от вѣка от ада въскреси. Где нынѣ вчерашнія млъви и гласи и говори бывающіи на Христа от законопреступникъ? Гдѣ народи и кови и чіни и оружія и дреколіа? Гдѣ царіе и священники и судіа осуженныа? Гдѣ свѣща и мечи и говори безчисленніи? Гдѣ людіе и шатанія и съборъ неправедный? Воистинну убо, зѣло въистину, люди поучиша ся тщетнымъ и суетнымъ. Поткоша бо ся о краеугольныи камень Христа и сами съкрушиша ся. Привръгоша ся въ твердыи камень, но пѣны влъны ихъ разыдоша ся“ і т. д. (Порфирьевъ, ор. сіт. 214—215).

І тут можна віднайти певний музикальний ритм, тільки нема поезії; риторика шумна, але без чутя. Не те в нашій „Словѣ.“ На кождім кроці чуємо тут подих дійсного поетичного чутя, справді плястичної фантазії, а не потоку пустих фраз і риторичних та холодних викриків, запитань і відповідей. Се все скріплює нас у тій думці, що „Слово о Лазаревѣ воскресеніи“ є оригінальним руським і то, як показує вже сама рукописна традиція, південно-руським твором.

Про час його написання ми не можемо сказати нічого певного по над те, що безпосередно впливає зі стану рукописів, у яких заховало ся се Слово. Три звісні нам копії його знаходять ся в рукописах із XVI—XVII в. Що сам твір уже в XVI в. був значно розширений, на се вказує ось що. Копія Пипінова, зладжена безсумнівно в початку XVI в., була зладжена, судячи по мові, в північній (новгородській) або Білій Руси. Але рівночасно сей твір був звісний і південній Руси, про що свідчить не тільки те, що з того часу походить Київська копія, найкраща

з усіх у тих частях, які є в ній, хоч неповна, — але також не менше важний факт, що правдоподібно сим „Словом“ користувався Кирило Транквіліон у своїм Євангелію учительнім, виданім, як звісно, 1619 р., в Слові на Лазареву суботу. Із нашого Слова, а не з грецьких гомілій Епіфанія та Евсевія взяв Транквіліон той мотив, що старозавітні отці в Аді промовляють до Лазаря перед його воскресенем; навіть форма тих промов держана в такому самім тоні: яка мені користь, що я зробив те й те добро, коли отсе мучу ся в Аді? Правда, Транквіліон виводить інших отців і вставляє в їх уста інші аргументи: промовляють Авель, Ной (виставляє свою столітню працю над ковчегом), Авраам (жертвоване Іссака), Яков, Йосиф, Мойсей (згадує про появу в Хориві, про єгипетські кари, потоплене Фараона, надане закона і розмову з Богом на Синаї); Давид (згадує тільки про своє пророцтво), — та про те, як бачимо, багато тут дуже близького до нашого „Слова.“ Варто зауважити, що Транквіліон немов навмисно силкується оминати надто близьку подібність, прим. коли першого бесідника виводить не Адама а Авеля; здається, він зробив се навмисно, щоб ослабити підношений тодіж против него закид, буцім то він „зошив із чужих кусників книгу Євангеліє учительное“ (див. Я. Головацькій, Библиографическія находки во Львовѣ и С. Голубевъ, Петръ Могила І. Прилож. 232). На тому, що Транквіліон користувався тут нашим Словом а не Епіфанієм, стоїть, здається, й Порфірев (ор. cit. 40—41, 46), хоча він хилився до думки, що Транквіліон і наше „Слово о Лазарѣ“ черпали з якогось третього, спільного жерела. Не треба бути великим філософом, щоб догадатися, що таке припущене зовсім не видержує критики, не видержує головню тим, що в таким разі ми мусіли би припустити, що й „Слово о Лазарѣ“ мусіло бути написане не багато швидше від Транквіліонової книги, а се, як зараз побачимо, неможлива річ.

Із сказаного доси можемо вивести майже напевно, що в початку XVII в. „Слово о Лазарѣ“ було звісне на півночі і на півдні широкої Руси. Але сего не досить. Пишкінова копія, здається, найстарша з дохованих до нашого часу, вже сама собою дає важну вказівку для хронології сего твору. Вже тоді, в початку XVI-го в. він був звисний тільки в уривках, значить, уже тоді мусів бути давній. Його переписували мало і недбало, або може із старих, виблділих та пошарпаних рукописів і сим може вияснити ся його уривочність. Смак ширшої письменної громади

давно пішов у иньший бік; її більше цікавим догматичні тонкості, ніж поетичні образи; твір був перестарілий і не будив інтересу, так як не будили його иньші подібні твори: „Слово о полку Игоревѣ“, „Дѣяніе Девгенія“, „Слово о погибелі землі русскія“ і т. и. пам'ятки, що заховалися виемково, в одній-двох копіях, або затратилися зовсім, або полишали по собі хиба дрібні відривки. Коротко мовлячи, стан рукописної традиції „Слова о Лазарѣ“ велить нам догадуватися, що вже в XVI в. воно було старовиною, значить, мусить походити із значно давнішого часу.

Деяку, хоч може й не зовсім велику вагу мають і ті сліди старої графіки з часу перед новоболгарським впливом, які ми вказали вище і які найкраще заховалися в Київській копії. Далеко важнійше для означення дати написання є по моїй думці близьке свояцтво нашого „Слова“ з Словом о полку Игоревѣ. Отже мені видається певним, що наше Слово повстало в часі князівсько-дружиннім, коли ще живою була традиція дружинної поезії, якої зразок заховався нам у Словѣ о полку Игоревѣ.

На се маємо деякі важні докази в самих текстах Слова о Лазарі. Згадаймо попередню характерну апострофу до дружини, що навіть була незрозумілою для Соловецького копіста; згадаймо оригінальну поетичну форму, що була зовсім незрозумілою пізнішим копістам, особливо Соловецькому, бо її традиція затратилася у нас певно вже в XV в. Згадаймо нарешті ті зближення зі „Словом о полку Игоревѣ“, які можна би пробувати вияснювати як пізні наслідування сеї староруської поеми, але по моїй думці далеко розумнійше буде вияснювати як черпане з одної поетичної традиції, із жерела спільного „Слову о полку Игоревѣ“, „Слову о Романѣ“, „Слову о погибелі землі русскія“ і певно не одному ще затраченому пам'ятникови поетичної творчості наших предків. Той факт, що дружинно-лицарську поетичну форму приложено до оспівання духовної а радше апокріфічної теми, можна би вияснити як признак певного упадку дружинного життя і дружинної поезії; бувши дружинник в часі татарської завірюхи шукає захисту в манастирі і там доспіває свою пісню, хоч і на змінену тему; в наріканнях праведників у Аді, що „тугою серце тішать“ і „живуть у обиді“ можна би чути відгомін настрою Русинів під монгольським ярмом, а в словах Бога у вступі, що „не дамъ иному своея славы“, можна би відчути слабеньку ноту надії тодішнього Русина на кращу будучину.

Пригадаю тут, що південно-руські літописі з XIII і XIV в. зберегли нам декілька відривків дружинної поезії. Найінтересніший без сумніву є відривок „Слова о Романѣ Волинскомъ“, поміщений у Волинській літописі під р. 1201, отже зложений не більше як 15 літ по „Словѣ о полку Игоревѣ“. Оповідвши про смерть Романа літописець подає таку його характеристику (перепикуємо її відразу віршами):

Устремилъ бо ся бѣше на поганяя яко и левъ,
сердитъ же бысть, яко и рысь,
и губяше [я], яко и коркодилъ,
и прохожаше землю ихъ, яко и орелъ.

- 5 Храборъ бо бѣ яко и туръ,
ревноваше бо дѣду своему Мономаху,
погубившему поганяя Измаилтяны,
рекомыя Половци.

- Иагнавши Отрока во Обезы за желѣзныя врата,
10 Стрчанови же оставшю у Дону рыбою жити*).
Тогда Володимиръ Мономахъ
пилъ золотымъ шеломахъ Донъ.

И приемшю землю ихъ всю,
и загнавшю оканьныя Агаряны —

— — — — —

- 15 По смерти же Володимири
оставшю у Сыръчана единому гудцю же (?) Ореви
— — — — —
посла и во Обезы река:

„Володимиръ умерлъ есть, а вороти ся, брате,
пойди в землю свою!“

„Молви же ему моя словеса,
пой же ему пѣсни Половѣцкия.

„Оже ти не въсхочеть [послушати],
дай ему поухати зелья именемъ евшанъ“.
Овому же не восхотѣвшю обратити ся ни послушати,
и дасть ему зелье [поухати].

Овому же обухавшю....

и восплакавшю рче:

„Да луче есть въ своей земли костью лечи,
инели на чюже славну быти“**).

*) В тексті мб. хибно ожившю.

**) Літопись по Ипатскому списку, СПб. 1871, ст. 479—480.

І пізнійше згадує літопись про пісні складані на славні пригоди. І так під р. 1251 в тій самій Волинській літописі записано, як Данило і Василько при помочи Мазовшан ходили на Ятвягів: „И преидоша болота и наидоша на страну ихъ... и многи крестьяны отъ пленения избавлета, и пѣснь славу пояху има... наследивши путь отца своего великаго Романа, иже бѣ изоострил ся на поганья яко левъ, имже Половци дѣти страшаху“. Хоча „Слово о Романѣ“ передане літописцем недокладно, а реституція його віршової і строфічної будови показує декуди прогалини в тексті (між віршами 14 і 15 і загалом у строфах 4 і 5), а із пісні про Данила і Василька літописець не заховав нам ані слова, то все таки в тих уступах літописі ми маємо несумнівні докази на те, що дружинна поезія в XIII в. жила і плодила твори високої поетичної стійності.

Із XIV в. походить переклад візантійської поеми Георгія Пісίδα „Шестодневъ“ або „Похвала къ Богу о сотвореніи всея твари.“ Сей переклад був dokonаний 1385 р. якимсь Дмитром Малярем, що з грецька прозвав себе Зографом. Сей переклад має також подекуди поетичну форму подібну до форми нашого „Слова“, але перекладач, видно, мав перед собою дуже поплутаний грецький текст, боровся з мовою і мало дбав про поетичну форму. Декуди його переклад — чистісінька, важка проза, прим.

Кто сѣяну пшеницу от внутреннихъ земныхъ въскрешаетъ,
и истлѣвшее зерно яко от гроба изшедше многокласно приводитъ?
кто нашего дѣтороднаго сѣмене изгнившаго
на угущение костяное съплетаеть?

Декуди поезію перемішано з прозою, прим. уступ про ластівку:

Откуда ластовица от безъочнаго видѣнія
тридневна является съ очима?
зеліе едино притокши къ зѣніцамъ,
еже по сличію ластовникъ глаголетъ ся,

(егоже древніи учителя именоваша тезоименита быти по своему врачеванію).

В лѣтѣ убо яко гусли весело поеть,
егдаже зима приспѣетъ, скрыетъ ся и млѣчитъ,
и древо обрѣтши храмину творитъ,
и умираетъ лежащи въ древѣ,
и пернатые извлечитъ ся одежды,
накы же въ ню облачитъ ся въ нову,
яко бы мертвецъ изъ погребенія вышедши.

весна бо еи въскресеніи приносить,
и велми поеть и глаголетъ по вся дни.*)

Годі заперечити, що віршова будова є й тут, але вже не така натуральна і прозора, як у оригінальних руських творах.

В XIV і XV віках руських літописей нема, але ще в початку XVI в. в тзв. Київській скороченій літописи оповідаючи про побіду кн. Острожського над Москвичами під Оршею 1515 р. літописець впадає в тон подібний до старої дружинної поезії. Описуючи побоєвище він говорить:

Тых збитых плоти звѣри и птицы ядятъ,
по земли кости волочачи,
а втопленных водами рыбы клюють.

Конець оповідання про сю битву ще інтересніший; у ньому, так сказати, сходять ся разом закінчене старої дружинної поезії з новою формою української народної творчості — козацькими думами, котрих істнуванє ще під роком 1506 зазначає в своїй літописи польський історик Сарніцький.

Великославному господарю королю Жикгмонту Казимировичу
буди честь и слава на вѣки,
побѣдившему недруга своего,
великого князя Василя Московского.

А гетману его вдатному князю Константину Ивановичу Острозскому
дай Боже здоровье и щастье вперед лѣпшее.
Как нынѣ побил силу великую Московскую,
абы так побивал сильную рать Татарскую,
проливаючи кровь ихъ бессурменскую**).

З усього сказаного виходить, що найбільше правдоподібна дата написання нашого „Слова о Лазаревѣ воскресеніи“ буде кнець XIII-го або XIV-ий в.

Та ми маємо можливість усталити ще одну хронологічну межу, а власне terminus a quo написання нашого Слова. Аджеж се певна річ, що воно не могло бути написане швидше, ніж те жерело, з якого мусів черпати його автор. Як побачимо дальше, першим і головним жерелом нашого Слова був апокріф званий Нікодимовим євангелиєм. Сей апокріф дійшов до нас і звісний був на Руси в ріжних церковно-словянських перекладах у двох редакціях: тзв. коротшій, що містить тзв. Пилатові акти, тоб то опо-

*) И. А. Шлянкинъ, Шестодневъ Георгія Пизиды въ славяно-русскомъ переводѣ 1385 года. С. Петербургъ 1882, стор. 38—39.

**) Див. Ю. Тиховскій, Прозою или стихами написано „Слово о полку Игоревѣ?“ (Кіевская Старица 1893, окт. стор. 49—52).

відане про індаґацію Ісуса Пилатом, Ісусову смерть, воскресенє і вознесенє на небо, оповіданє списанє буцїм то Нікодимом, з додатком Пилатової реляції про Ісуса, висланої до Риму до імператора Клявдия, — і тзв. обширнійшій, у якій надто поміщено оповіданє, списанє буцїм то синами Симеона Богоприємця Кариним і Левкієм про Ісусів похід до пекла і увільненє душ старозавітних праведників. Обі ті редакції прийшли на Русь ріжними дорогами, хоч може в однім часі. Коротша редакція була перекладена з грецького і прийшла до нас із Болгарії; та обширнійша, як се доказано в остатніх часах Сперанским, була перекладена з латинської мови деє у краях, що вживають глаголицької азбуки, отже в Дальмації або Боснії, і тільки відси, через Сербію, Болгарію, а може й ще якою иньшою дорогою прийшла на Русь.

Найстаршим сьвідомством істнованя сеї редакції на Руси лишила ся рукописна Псалтирь із кінця XIII або з початку XIV в., де нарисовано розп'ятого Ісуса, а під хрестом із обох боков людські фігури з підписами „Каринъ“ і „Лицеошь“ (див. Памятки II, LXII). Власне се друге ім'я в латинській формі „Lycius“ — „Лицеошь“ дає несумнівний доказ, що маляр знав ширшу редакцію Нікодимового євангелія в тім самім перекладі з латинського, в яким дійшла й до нас. Найстарша копія сего перекладу заховала ся також на Руси, в однім рукописі Новгород-Софійського собора і походить також із XIV, а найдалі з початку XV в. Так ось історія тексту Нікодимового євангелія ширшої редакції — бо тільки в ній єсть *Descensus* — показує нам, що наша поема не могла бути написана значно швидше, як кінець XIII в., бо правдоподібно не швидше як при кінці XIII в. Русь у-перве познайомила ся з тим апокріфом.

Про жерела, з яких черпав автор нашого Слова, сказав дещо Порфірєв, але сказав не зовсім ясно. Щоб зрозуміти його слова, треба пригадати ось що. Основою, на якій побудовано нашу поему, було без сумніву апокріфічне євангеліє Нікодима, а власне його друга часть, тзв. *Descensus*. Левкій і Карін, буцїм то сини Симеона Богоприємця, що були померли перед смертю Ісусовою, воскресли по його смерті і сидять у Ариматеї, молять ся ненастанно і мовчать. Йосиф Ариматейський повідомляє про се синаєдріон і радить покликати їх до Єрусалима і розпитати про те, як вони воскресли і що бачили на тім сьвіті. На питання вони не відповідають, а тільки знаками показують, щоб дати їм паперу і чорнила. Коли їм дали всего, що треба до писаня,

вони сіли окремо один від одного і написали оповідання, що, як показало ся потім, оба були однакові слово в слово, а віддавши свої писання до рук книжників, щезли. В їх оповіданню, що творить головний зміст апокріфа, сказано, що коли праведники в Аді сиділи в темноті, нараз заблисло їм здалека мов соняшне сьвітло. До них приходить Симеон Богоприємець і говорить, що Ісус уже є на землі і що він бачив його, родженого з дівчини. Зараз за ним приходить Іван Хреститель і оповідає, що Ісус хрестив ся в Йордані. Зачувши сю вість Адам велить своєму сину Сифови оповісти всім про те пророцтво, яке він одержав від ангела при дверех раю. Сиф оповідає, як ангел пророкував йому, що вроджений із дівчини і охрещений у Йордані виратує його вітця від смерти. Коли праведники радують ся, Ад розмовляє з Сатаною про Ісуса. Ад остерігає Сатану, щоб не чіпав Ісуса, бо коли се той сам, що вирвав із його обіймів Лазаря, то з ним буде трудна боротьба. „Заклинаю тебе силами моїми і твоїми — говорить Ад до Сатани — не приводь його до мене! Бож тоді, коли я почув поклик його слів, я затряс ся пронятий страхом і всі нечестиві мої помічники затрівожили ся. І не міг я вдержати того Лазаря, але стрепенувши ся мов орел він з цілою бистротою і поспіхом зірвав ся і пішов геть від нас. І сама земля, ще держала мертве тіло Лазарева, швидко віддала його назад живого“ (див. Памятки II, 297). Отсей уступ, без сумніву поетичний сам собою, дав мотив, що був самостійно оброблений автором нашого Слова.

Але були иньші, давнійші анальоґічні оброблення ще на грецькій ґрунті. Якийсь Евзебій Александрийський на основі, як догадують ся, иньшої, незвісної нам редакції Нікодимового євангелія, а може тільки власною фантазією розводячи звісну нам редакцію, написав десь у V віці між иньшим гомілію на велику п'ятницю при прихід Івана Хрестителя до Ада. Епізод, про який у Нікодимовім євангелію згадано тільки коротко, Евзебій обробив широко і драматично. Іван Хреститель — оповідаєть ся тут — ще за життя знав, що піде до Ада перед Ісусом і що там будуть праведники питати його про Мессію і для того зі своєї темниці посилав своїх учеників до Ісуса питати його, чи се він той обіцяний, чи треба чекати иньшого. Колиж його вбито, його обступили в Аді патріархи і пророки і почали питати, чи йде вже Ісус увільнити їх, чи ні? Одні думали, що він боїть ся смерти, але пророки стояли на тім, що їх пророцтва мусять збути ся. Іван велить їм по черзі говорити, хто з них

як пророкував про Ісуса. Промовляють Давид, Ісаія, Єремія і (неназваний) Захарія, цитуючи уступи зі своїх писань; Іванової відповіді на їх запитанє нема. Далі йде знов розмова Ада з Сатаною, дуже розширена тим, що Сатана оповідає Адови про діла і чуда Ісусові. Епізод про Лазаря є й тут, також троха розширений. Сатана згадав коротко про те, що щоб допекти Ісусови він уморив його друга Лазаря, але Ісус по чотирьох днях воскресив його. „Певно ти спав або не беріг його — мовить він Адови — і він вихопив його у тебе“. На се відповідає Ад: „Чи то сей, що тоді вивів Лазаря? Коли сей, то прошу тебе, не приводь його сюди! Аджеж сам його голос перелякав мене і знівечив усю мою силу. Чи того Ісуса ти велиш мені взяти під замок? Аджеж коли він прийде сюди, то виведе відси й тих, яких маю тут. Я-ж тоді зогноїв був дуже Лазарево тіло, так що почав смердіти і почали розлазити ся сугуби його тіла. А коли [Ісус] крикнув; „Лазаре, виходи!“ то він скочив і наче лев із ясині йдучи на лови, як орел до лету відкинув усю свою неміч у млі-ока“ (див. Порфирьевъ, ор. cit. 204—206 і 209. Популярна угро-руська переробка сеї гомілії надрукована також у моїй збірці, Памятки II, 317—327). Ся гомілія була давно перекладена на церковну мову і звісна на Руси. Не менше звісний був другий грецький твір на сю тему, Слово сьв. Епіфанія Кипрського на велику суботу (надруковане у Порфирева, ор. cit. 214—228). В тім слові не згадуєть ся ані про сьв. Івана, ані про Лазаря, та про те є тут дещо таке, що могло бути взірцем для нашого автора при складаню його композиції. І так згадавши про Ісусів похід до пекла автор говорить: Градетъ бо стѣй члѣколюбѣць извѣсти[ти] вѣчныя спасенья, мѣжствомъ и со областїю великою живѣша въ гробѣхъ, иже смѣжи шендливимъ непобѣдимымъ мѣчителѣ. Тѣ бо сказанъ Иадамъ създанныи преже и оумерени, преже всѣхъ связанъ въ пренесподнихъ. Тоу Авель пожренъ преже и прѣвыи праведникъ, пастырь Хѣ пастырю въ шеразѣ бывъ неправедномъ заколенію. Тоу Ное Хѣ въ шеразѣ, велѣемъ ковчегъ Бжїи цркви зижитель, спасши жестосердыа вса языки ѿ потопа нечѣстїа, голѣемъ стѣмъ Ахѣ темнаго врана діавола изъ неа изгнавши. Тѣ Авраамъ правѣць, Хоу жрецъ, иже вѣтвеню жртѣвъ Бгѣс пожерлъ естъ“. Далі вичисляє автор Якова, Йосифа, Мойсея (въ темныхъ низѣ, іакоже вѣ въ крабниці выпрѣ въ темныхъ), Даниїла (въ гробѣ пренесподнемъ адовѣ), Єремію (іако въ ровѣ тимѣніа, въ адѣстѣмъ гробѣ и смртнѣмъ тлѣніи), Йону, Давида (він названий „ѿцѣ

Бжій, изъ негоже роди сѧ по плоти Гѣ“) і Соломона. „Тоу самѣ Іоаннѣ великомъ, боѣи всѣхъ прѣшкѣ, іако въ темныхъ ложеснахъ Хѧ проповѣдаетъ гробнымъ всѣмъ, свѣжбы прѣтеча и проповѣдникъ живымъ и мѣтвымъ, посланныи ѿ темница Иродовы въ темницѣ дшѣвнѣю адовѣ смѣршимъ ѿ вѣка праведникомъ. Прѣшци же и праведници вси мѣтвами прѣно непрестающимъ Бѣа ѿтѣдѣ молахъ избавленіа просащи прескрѣнаго того и оумилена обладаніа вражіа и омраченна претемна мрака“. (Порфирьевъ, ор. cit. 221—222). Далі подано молитви рїжнихъ праведниківъ, але безъ називаня іменъ; самі молитви — коротенькі вишивки ізъ псалмівъ або церковнихъ пісень.

І далі, описавши Ісусівъ прихїдъ до Ада, Епїфаній говорить: „Іадамъ же прѣвозданныи, сѣзданныи прѣже всѣхъ члѣкъ... шѣрашъ сѧ къ всѣмъ свѣцимъ съ нимъ ѿ вѣка сказанымъ рече: глѣкъ ногами нѣкоемъ слышѣ къ намъ градѣща. Іще тѣ въ истиннѣ здѣ прїити изволилъ естъ, ѿ сѣзъ мы свободимсѧ“. Сѣа и подобна сѣмъ Іадамъ глѣущѣ къ всѣмъ свѣцимъ съ нимъ сказанымъ вниде Гѣ къ нимъ повѣдное шѣржіе крѣтъ дрѣжа. Бѣго же видѣвъ Іадамъ сѣзданныи прѣже и оушасѣмъ възопи и възѣи въ прѣси своѧ къ всѣмъ спацимъ ѿ вѣка рече: „Гѣ менъ съ всѣми!“ Ісусъ узавши його за руку велить йому встати і мовить мїжъ иньшимъ: „не сего бо ради тѧ сѣтворишъ, да въ адѣ сказанъ еси“ (Порфирьевъ, ор. cit. 226—227).

Отсе й усї тї твори і мїсця, про які зъ бїльшимъ або меньшимъ правомъ можна би говорити якъ про жерела і взірці нашого Слова. Переведїмо їхъ детальнѣ порівнанѣ, щобъ вияснити собі бїльшу або меньшу мїру самостїйности староруського автора. Візьмїмъ попередъ усього Нїкодимове евангелїе. Дослїдъ надъ питанѣмъ, чи користувавъ сѧ нашъ авторъ симъ апокрїфомъ, маѣ крїмъ загальнаго значїня — сконстатованя жерела — ще деяке значїнѣ для усталеня дати написаня нашого твору і для того набираѣ особливої ваги. Утруднюѣ сѣй дослїдъ обставина, що головнї подїї показанї въ другїй частї Нїкодимового евангелїя здавна вїйшли до церковнаго обряду і пісень і до церковної догматики, такъ що користувати сѧ мотивомъ Ісусового входу до пекла мїгъ авторъ не знаючи Нїкодимового евангелїя. Та менї здаѣтъ сѧ, що въ нашїмъ випадку сего не можна сказати і що нашъ авторъ мусївъ знати Нїкодимове евангелїе тѣзв. ширшої редакцїї въ старословянськїмъ перекладї. На се вказують осьъ які зближеня: 1) Нїкод.: прѣвозданныи ѿць нашъ Іадамъ“, пор. Сл. о Лаз. вірші 62—63 і 69; 2) Нїкод. врата мѣднаа и затворы желѣзны, пор. Сл. о Лаз. 52—53;

3) Нік. си слишаѣ сѣи ѿ Йсаѣа рѣша ко Ядж: ѿврьзи врата твоа, ѿнѣ прѣворенѣ єси и изнѣмогла, невладыи собою воудѣши“, пор. Сл. о Лаз. „И Йсаѣа и Єремѣа рѣгаючи сѣ Ядови и єго немощѣи силѣ рекоша къ Давидѣ“; 4) Нік. „силы Гдѣ крѣпок ѿ силенѣ, Гдѣ силенѣ во брани, той є црѣ славѣ“, пор. Сл. о Л. вірші 212—213; 5) Нікод. Й възпѣи пррѣкъ Дѣдѣ рѣки: воле ти єгда вѣхѣ жиѣ на земли прѣжде, поведахѣ вамѣ: исповѣдайте сѣ Гѣи и милости єго, ѿ чюдеса єго сѣомѣ чѣкимѣ, наже раздрѣши врата мѣднаѣ ѿ затворы желѣзныѣ сломи“, пор. Сл. о Л. 214—217. Коли до сих зближенѣ додамо видну роль, яку у Нікодима і в нашій поемі займають Давид і Ісаїа, про яких у Епіфанія зовсім не згадуєть ся, а у Евзебіа мало і в иньшій звязку (там вони цитують свої пророцтва про Ісуса), то можемо прийняти як доказане, що автор Слова о Лазарѣ користував ся безпосередно євангелиєм Нікодима ширшої редакції в старословянським перекладі.

Чи користував ся наш автор гомілією Евзебіа Александрийського, годі сказати на певно. В тексті тої гомілії нема місць дословно згідних з нашою поемою, окрім формули „врата мѣдная сокруши и верєя желѣзная сломи“, але ся формула взята дословно з Нікодимового євангелия з виємком одного слова „верєя“, яке є також у нашій поемі, а замісь якого в Нікодимовім євангелию стоять „затворы“. Але не забуваймо, що слово „верєя“ в тій формулі приходить часто в церковних канонах і наш автор міг узяти його відтам. Ми вже вказали више на одну аналогію між гомілією Евзебіа і нашим Словом: у гомілії пророки по черзі цитують Іванови свої пророцтва про Ісуса, а в Слові Адам по черзі представляє Лазареви заслуги ріжних праведників. Ся аналогія, як бачимо, дуже далека і також не жадає припущєня, щоб наш автор конче знав отсю гомілію. В кінці питає: чи була Евзебієва гомілія звісна на Руси в XIII—XIV в? Про се ми не маємо ніякої певности. Найстарші копії її церковного перекладу сягають, здаєть ся, XVII в. і тодіж у XVII в. вона була надрукована разом з иньшими подібними творами в Москві 1647 р. Давнійших слідів її істнованя на Руси не маємо.

Зовсім не те треба сказати про Слово Епіфанія. Хоча й воно дійшло до нас у рукописах не старших XVI в. (одна копія з XVI в. є в рукописі Віденьської надв. бібліотеки, тім самім, що має в собі тзв. Ковельську Палею), то про те мені здаєть ся несумнівним факт, що наш автор користував ся тим словом

і йому завдячує деякі мотиви своєї поеми. Ми подали висше виписки з того слова, які треба мати на увазі при порівнанню, а тепер покажемо тільки те, що по нашій думці автор Слова о Лазари завдячує Слову свв. Епіфанія.

1) Вичислене праведників у Аді у Епіфанія і в нашім Слові майже ідентичне: Адам, Ной, Авраам, Мойсей, Давид, Соломон, Даниїл, Єремія, Іван Хреститель і пророки. Варто зазначити, що по Адамі у Епіфанія названий Авель; уступ про него майже дословно переняв у свою переробку Кирило Транквіліон, пропустивши Адама.

2) Мотиви, задля яких кождий із тих праведників заслугує на увагу і ласку Ісуса, також близько споріднені в обох творах: Адам за те, що був перший чоловік, Ной за те, що збудував ковчег, Авраам за те, що готов був жертвувати свого сина, Іван Хреститель за те, що проповідував Христа і з темниці Іродової перейшов просто до темниці пекельної.

3) Адамові слова при приході Ісуса до Ада: „гласъ ногама нѣкоєму слышу къ намъ грядуща“ нагадують у нашій поемі слова Давида: „А уже слышу топотъ ногъ перскихъ конь“.

4) Побачивши Ісуса Адам у Епіфанія „възопи и възби ся въ пръси своа“; в поемі він „нача бити ся руками по лицу своему тяжко стоня вопіяше“.

5) У Епіфанія Ісус виводячи Адама з пекла говорить: „не сего бо ради та сътворихъ, да въ адѣ связанъ еси“; в поемі сей зворот у трошка иньшій формі вложено в уста Адама (вірш 72) і аналогічно до него сформовано ще два вірші (74, 98).

Здаєть ся, ті зближення в тексті і композиції обох творів занадто великі, щоб можна було пояснити їх припадковою коінциденцією і являють ся достаточним мотивом для твердження, що автор Слова о Лазари мав у руках Слово Епіфанія і користувався ним.

Переглянувши те, що зближає наше Слово з його жерелами, євангелиєм Нікодима і Словом Епіфанія, ми повинні також піднести ріжницї, тоб то те, в чім і на скільки Слово о Лазари самостійне супроти своїх жерел. І тут мусимо сказати, що його самостійність така значна, що отсі ремінісценції майже затирають ся, і сам Порфірев, зазначивши з разу залежність нашого Слова від слова Епіфанія, потім немов цофнув ся, попадаючи навіть у суперечність із самим собою. „В Слові про Лазаря — пише він — змальована та сцена із слів Епіфанія і Евзебія, де оповідаєть ся про те, як сидячи в Аді давні патріархи і про-

роки, почувши про прихід Спасителя, врадували ся, почали пригадувати всі пророцтва про Спасителя і в кінці просити Лазаря при відході з Ада на землю, щоби подав йому вість про їх положенє і ожиданку. Зрештою се остатнє, тоб то просьба Адама, патріархів і пророків до Лазаря, се новий деталь, якого нема в словах Епіфанія і Евзебія“ (Порф. op. cit. 45). Та коли зважимо, що в першій із цитованих речень Порфірев передав зміст Слова про Лазаря невірнo, бо в ньому пророки не пригадують своїх пророцтв про Ісуса; коли зважимо далі, що і в другім цитованім реченні невірнo сказано, буцім то патріархи і пророки передають свої просьби Лазареви, бо до Лазаря говорить тільки один Адам, — то побачимо, що властиво „той один деталь, якого нема в словах Евзебія і Епіфанія“, творить власне весь зміст нашого Слова, так що Порфірев одною рукою вгородив його в звязок із ними, а другою рукою вигородив.

Переведене нами детальне порівнянє виказало, надіюсь, наглядно, в чім залежнє наше Слово від грецьких вірців. Та вонож виказало при тім, що наш автор зумів підхопити тему з такого кінця, з якого вона не була оброблювана. Бо коли Нікодимове євангеліє тільки з легка згадує про прихід Івана до Ада, а згадку про воскресенє Лазаря вкладає в уста Ада; коли слово Евзебія пробує драматично обробити прихід Івана до Ада, а слово Епіфанія не згадує спеціально ані про прихід Івана ані про Лазаря, то наш автор узяв собі сей один епізод і зробив його центром свого твору. Лазар, що вмер перед чотирма днями, має вертати назад на сьвіт. Про се пророцьким духом знає Давид і оповіщає иньших праведників, і ось Адам на сам перед від себе висловлює свій жаль, а потім іменем иньших передає Лазареви просьбу до Ісуса, щоб змишував ся над ними і вивів їх із муки і пониженя. В другій частині поеми, з якої нам заховали ся тільки відривки, було оповіданє, як Лазар передає Ісусови просьбу праведників і як Ісус сповняючи сю просьбу розбиває пекло і виводить усіх із собою. Значить, особа Лазаря поставлена тут як вісь, докола котрої обертаєть ся акція, і се зовсім оригінальна і, на скільки можемо судити з захованих відривків, гарно і симетрично переведена композиція нашого автора.

В теперішнім своїм стані „Слово о Лазаревѣ воскресеніи“ складаєть зо вступу, захованого не вповні, і з трьох частей, з котрих мабуть ані одна не дійшла до нас у цілости. У вступі ми бачимо постанову Бога — „не дати своєї слави в чужі

руки", значить, вибавити з Ада тих, що колись на землі славили його імя. В першій часті Давид заповідає праведникам радість, голосячи їм Ісусово різдво. Адам кличе всіх, щоб післати вість до Ісуса про стан душ у Аді, а Давид оповідає, що завтра має йти на зверхній свѣт друг Ісусів Лазарь. Очевидно, що хронологічний зв'язок тут не простий: у одній строфі Давид чує тупіт коней волхвів, а пару рядків далі вже Лазарь знаходить ся в Аді. Але треба заважити, що така сама *licentia chronologica* є також у Нікодимовім євангелію, де до праведників приходить Симеон Богоприємець і сповіщає їх про Ісусове обрізанє, а зараз за тим приходить Іван Хреститель статий Іродом. Очевидно, автор апокріфа, а за ним і автор Слова про Лазаря виходили з того припущення, що в Аді наші хронологічні норми не мають значіння і що там час минає зовсім не так, як у нас.

Друга, тепер найбільша часть „Слова о Лаз. воск.“, се промова Адама до Лазаря. Вона дуже гарна і гаряча і не вважаючи на прогалини в тексті робить вражінє сильного поетичного твору. Автор уміє оперувати сильними контрастами: коротке жите на землі і вічні муки в Аді — сю думку він висловлює в різних, а все поетичних формах; чоловік — образ Божий у поневірці в діавола; далі Адам протиставить себе иншим праведникам: коли я вже такий грішний і прогнівив тебе, Боже, то чимже прогнівив тебе Авраам твій друг, чим Ной праведний, чим Мойсей, чим Давид, Ісаія, Даниїл, Соломон, Іван Хреститель? І при тім він коротко, енергічними рисами зазначає заслуги кожного з тих праведників, заслуги, про які инколи не знає ні свѣте письмо, ні звисна нам апокріфічна традиція. І так Авраамова заслуга та, що був другом Божим, що готов був віддати Богу в жертву свого сина і що Бог сам благословив його. Другом Божим називаєть ся Авраам, здаєть ся, і в письмі свѣтїм. Ноева заслуга, що був виратуваний із потопа; про будованє ковчега не згадано. Мойсєєва заслуга, що провів Жидів через Червоне море і двічі розмовляв з Богом. Давидова заслуга, що Бог поставив його царем, а він зложив Псалтир і винайшов гуслі. Іванова заслуга, що його вроджене було заповіданє архангелом Гавріїлом, що виховував ся в пустинї, що потерпів зневагу від Ірода. В відривку одної строфи згадано ще про Ілю і Еноха, що догодив Богу більш усіх праведників. Те що є доси, основане на свѣ. письмі і не має в собі нічого неправовірного. Але далі в Адамовій промові йде ряд

уступів оснований на якихсь незвісних нам апокріфах. Може бути, що власне задля сих апокріфічних деталів копісти на сьому місці переривали текст, бо анї в Пипіновій, анї в Київській копії дальших віршів нема, а заховали ся вони тільки в Соловецькій відписі. І так про Ісаїю сказано, що був „изъ чрева матерна вознесенъ на небеса и той снидѣ въ чрево матерне.“ До сего місця завважив Порфірєв (стор. 230), що „се взято з одного апокріфічного оповідання про пророка Ісаїю.“ Се можливе, але з якого? Очевидно автор натакає на звісну візію Ісаїї, про яку оповідаєть ся в апокріфі „Видѣніе еже видѣ Ісаія сынъ Амосовъ“ (старий текст сего апокріфа надрукований у Попова, Библиографическіе матеріали I, 13—20). Але в тім апокріфі виведено Ісаїю що найменше дорослим, уже славним пророком. Про те, щоб Ісаїя був піднесений на небо з лона матери, не говорить жаден звісний нам апокріф, от тим то й Порфірєв не міг показати його. Що найбільше можна би вказати в деяких церковних піснях звороти про те, що сего або того сьвятого (найчастійше се говорить ся про Марію матірь Ісусову) Бог вибрав у лоні матери. Такі звороти знаходять ся і в Талмуді; і так у однім таргумі говорить ся про Соломона: „Бог вибрав його заким іще був уроджений і любив його коли ще був у лоні матери“ (Grünbaum, Neue Beiträge zur semitischen Sagenkunde, 210). Може бути, що такі звороти в звязку з більш або менше докладною звісткою про якусь візію Ісаїї послужили в уяві нашого автора до витвореня сего образу, що Ісаїя мав свою візію ще бувши в лоні матери.

Далі говорить ся про пророка Даниїла, що він носив на собі деревляне ярмо як прообраз Ісуса, що ніс хрест на Голгофу. І про сю легенду ми не знаємо нічого ближшого; коли вона не була витвором нашого автора, то в усякім разі виплила з якогось християнського, а не з жидівського жерела. Варто звернути увагу на те, що в Волинській літописі до поданої поеми про Романа, а властиво про двох синів половецького хана, приточено ще маленький відривок пісні про половецького хана Кончака, того самого, про якого згадує й „Слово о полку Игоревѣ.“ Кончак був сином того половецького ханенка, що жив між Обезами а потім вернув ся в свої степи понюхавши степового зілля. „Отъ него — читаємо далі в літописі — родившю ся Концаку, иже снесе Сулу, пѣшь ходя, котель нося на плечеву.“ Як бачимо, образ досить близький до того, який дає автор нашого Слова про Даниїла, що буцім то ходив „нося

древянъ козелъ на рамѣ.“ Тільки що в літописі се дійсна характеристика степового кочовника, а в нашім Слові се алегоричний образ для схарактеризованя Данилового пророцтва. Коли би на основі сего зближеня можна припустити, що наше Слово і пісня про Кончака мають якийсь звязок, то в усякім разі пісня про Кончака була би старшою від Слова. Се зрештою майже розумієть ся само собою, бо пісня про Кончака могла бути зложена десь рівночасно зі Словом о полку Игоревѣ. Иньша річ, чи на основі сего зближеня можна би підняти питанє про залежність нашого „Слова“ від Волинської літописі, то б то чи автор нашого Слова мав у руках готову вже Волинську літопись і взяв із неї той образ трудовника, що носить якусь важку річ на плечах, чи може він знав сю пісню й незалежно від літописі і від того шматочка, який у ній дійшов до нас? Коли б ми хотіли стояти на тім, що автор нашого „Слова“ мав перед очима Волинську літопись, то се давало би нам ще одну хронологічну вказівку згідну з дотеперішніми, а власне виходило би, що наше Слово не могло бути написане перед 1292 роком, до якого доведена Волинська літопись. Але по моїй думці ніщо не силує нас припускати, що автор нашого „Слова“ конче знав літопись; він міг незалежно від неї знати пісню про Кончака і покористувати ся з неї тим інтересним образом.

В кінці про Соломона подано, що збудувавши храм викував два золоті орли і загадав собі: коли Бог має зійти на землю, то нехай сї орли оживуть. І справді орли ожили і політавши по церкві полетіли в небо. І сеї легенди я не стрічав ніде в циклю оповідань про Соломона.

Адамові промови не маємо цілої. Те, що ще йде далі, тоб то вірші 173—186, се фрагменти якоїсь иньшої промови, мабуть від усіх пророків або від усіх праведників треміально. Із тих імен, які вичислені в третій часті (вірші 194—197) можна догадувати ся, що по промові Адамовій були ще промови Авраама, Ісаака, Якова і Давида, та з них ми не маємо ніяких слідів, бо ж промова Давида в першій часті не підходить під слова, якими схарактеризовано її зміст у вірші 197—198: „Давидъ же ти вопієть о сыну своемъ Соломонѣ: Изведи, Господи, отъ Ада.“ В тій вступній промові Давид не згадує про Соломона ані не висловлює ніякої просьби.

Третя часть заховалась нам також у відривках і в ній оповідаєть ся, як Лазарь сповнив те, що поручили йому праведники в Аді і як Ісус зійшов до Ада і увільнив їх із не-

волі. В тій частині, що особливо при кінці дуже наближається до Нікодимового євангелія, для нас найбільш інтересні вірші 200—202, де Ісус говорить Лазареві, що коли зійде до Ада, то хіба задля Давида, бо Соломон не варт того, йогоб варто „искоренити“ в Аді. Відки взяв наш автор сей мотив, ми також не знаємо, але завважимо, що і в пізнійших руських творах, прим. у звійній драмі „О збуренню пекла“, являється в зм'ягченій формі та предилекція до Соломона: там Ісус, як відомо, виводячи праведників із Ада, лишає в ній одного тільки Соломона з тим, що він і без того вимудрується відтам своїми хитрощами. В тій самій формі сей мотив перейшов і в пізнійші проповіді (Памятки I, 293—294) і в вірші і в народні оповідання.

Нам лишається сказати ще кілька слів про поетичну форму Слова о Лаз. воск. Назвавши його поемою ми хочемо тут показати, що сей твір написаний не тільки поетичним стилем і виявляє сильний поетичний талант, але має також своєрідну віршову форму і строфічну будову, котрої пізнання може нам дати ключ до пізнання староруської поетичної форми взагалі, а спеціально в таких творах, як Слово о полку Игоревѣ, Слово о Романѣ, Слово о погибелі землі русьскія і иньші аналогічні твори, яких сліди та відривки заховались нам у літописах. Ми входимо тут на поле не мало, але слабо оброблене. Те, що написано досі про ритміку „Слова о полку Игоревѣ“, хоч і подає багато цінних деталей, не вияснило головної річі. Не місце тут розбирати детально се питання; цікавих відсилаю до цінної статі д. Ю. Тиховського (Кіевская Старина 1893, жовт.), а тут наведу тільки дещо з неї. І так Востоков ще 1812 р. в своїм „Опытѣ о русскомъ стихосложеніи“ підняв питання, чи „Слово о п. Иг.“ написане віршами чи прозою і висловив думку, що хоч би й було написане віршами, ми не були би в силі відчутти його віршову форму, бо за 600 літ, мовляв, і сама прозодія руського язика мусіла значно змінити ся. Зрештою Востоков пробував розділити „Слово“ на вірші „подібні до біблійних“ і признавав ся, „що виконав сю операцію на цілій поемі і вона без усякої силуваної розтяжки і без усякої переставки слів розділила ся на досить рівні і розмірені періоди або вірші.“ На жаль він не опублікував сеї своєї операції, а тільки для прикладу подав 11 початкових рядків. Пізнійші вчені, що доторкали ся сего питання, не мали того тонкого слуху, який був у Востокова, та за те мали голови набиті греко-римською метрикою. І ось пастор Зедергольм відкриває, що „Слово“ писане трохеями і ам-

фібрахіями; Дубенський віднаходить у нїм навіть гексаметри, Партицький самі ямби і хорей. Далеко ближші до правди були дослїди Полевого і Максимовича; перший зближував розмір „Слова“ з розміром великоруських билін і пісень, другий з розміром козацьких дум. Проби Полевого — ділити текст „Слова“ на вірші, по моїй думцї найбільше вдатні з усіх роблених доси; та що Полевой не вмів дати їм наукового мотивованя, то вони були забуті. Максимович, а за ним Куліш, Антонович і Драгоманов і в кінці Житецький, порівнюючи „Слово“ з козацькими думами, висловили багато розумних і вірних думок про зміст сего твору, але питання про розмір не посунули наперед. Куліш уважав „Слово“ попсованим тому, що в нїм нема римів, як у думах; Максимович і Житецький бачили дійсні вірші тільки в таких місцях, що були подібні до теперішніх нар. пісень. Не посунув справи наперед і д. Тиховський, що розвиваючи ту саму думку силкував ся розбити „Слово“ на вірші подібні до віршів дум. Мені здаєть ся, що проба розкладу Слова о полку Игоревѣ на вірші, зроблена д. Тиховським, так само не може задоволити, як і давнїйші проби, а його обставанє при подібности поетичної форми Слова до козацьких дум хоч має в собі зерно правди, але далеко менше, ніж се приймає д. Тиховський. Принцип, по якому він ділить Слово на вірші, висловлений ось якою формулою: „Читайте по змозі натурально, ставте льоїчні акценти там, де того потребує сенс — і одержите вірші. Можливість і управненє такого правила впливає з того, що в „Словѣ“ так само як і в думах не вірш стїсняє, звязує думку, а думка в повнї опановує вірш, кермує розміром“ (К. Стар. 53). Нема що й говорити, що таке правило, се властиво повна неґація віршового розміру, що таким робом не тільки артистичну прозу, прим. усі оповіданя Марка Вовчка, можна розкласти відразу на вірші, але дуже часто на такий експеримент піде й наукова проза. Се правило має головно ту хибу, що вповнї іґнорує музикальний характер староруської поезії, забуває, що ті твори співались, отже для пізнаня їх віршованя не вистає один синтаксис, але треба звернути увагу також на їх музикальну форму. Се занедбанє тим дивнїйше, що вже перед тим Барсов зазначував у „Слові“ не грекоримські, а „музикальні“ стопи, і навіть його розумінє тих стіп не було далеко від правди. Ще 1877 р. Вяземський завважав у „Слові“ алітерацію, Барсов надто глагольні рими, а Смирнов звернув увагу на те, що в многих віршах стоять однакові слова

на початку, або на кінці, або одно речення починає ся таким самим словом, яким кінчить ся попереднє. Д. Тиховський, задививши ся на анальоїю „Слова“ з думами, бачить у всіх тих явищах прикмети „не стілько розміру, скілько стилістики“, зовсім не звертаючи уваги на те, що власне вони скріпляють музикальність поеми.

Як могли співати ся наші староруські пісні? Вказівок на се треба шукати в чотирьох категоріях співаних творів, що заховали ся до нашого часу: 1) в церковних напівах, особливо тих, що відрізняють ся від грецьких і болгарських і мають собі навіть усталену назву „Київського напіва“; 2) в великоруських билінах, що без сумніву первісно вийшли з південної Руси і може заховали деякі сліди старої мелодії, так як у тексті заховали сліди старого побуту і старої ритміки; 3) в українських обрядових піснях, колядках, щедрівках, гаївках, купальських та весільних і 4) в козацьких думах. Обмежати ся на самих думах не можна і се навіть веде на хибну стежку через те, що в думах найбільше з усіх згаданих тут категорій творів затратив ся принцип симетричної мелодії, уявлений у тексті будовою симетричних строф, принцип так розвитий у наших обрядових піснях, слабше в старших. У колядках і щедрівках первісно кождий вірш має свою повну мелодію, отже творить для себе музикальну строфу; мелодія повторяєть ся при кождім дальшій рядку на ново, що при примітивности музикальних інтервалів робить спів дуже монотонним. Щоб увести більше різнородности, приточувано від давна в додатку до кожного рядка рефрен, у котрім голос підіймаєть ся вище, а далі навіть розвиваєть ся і розмальовуєть ся мелодія основного вірша і таким робом виходить багатша, приємнійша для уха музикальна строфа. Можемо допустити, що стара дружинна пісня, хоч побудована на тім самім музикальнім принципі, мала в собі більше рухливости, мелодійности і різнобарвности; на се вказує її характер більше ліричний ніж у думах і в обрядових піснях, тон більше горячий, пристрастний, персональний.

Обмеживши таким робом терен досліду ми відразу стаємо на твердім науковім ґрунті, де головна Америка давно відкрита. Може не зайвим буде пригадати, що і в Німеччині при кінці XVIII і з початку XIX в. повіднаходжено відривки старих поем з VIII і IX віку, писаних зовсім так як проза і зложених незв'язним доси розміром. І там були проби віднайти розмір тих творів, поки брати Грімми не поставили справи на вірну дорогу.

В розвідці „Die beiden ältesten deutschen Gedichte aus dem achten Jahrhundert: Das Lied von Hildebrand und Hadubrand und das Weissenbrunner Gebet, zum erstenmal in ihrem Metrum dargestellt und herausgegeben, Cassel 1812“ висловили вони один важний принцип, на якому збудована музикальна стопа в противности до квантитативної грекоримської. „Man sollte sich so ausdrücken: ob überhaupt nicht Sinn und Metrum in der alten Poesie mit einander ruhen und schliessen müssen? Das einfachste und natürlichste wäre das allerdings, und so halten es die deutsche Volks- und epische Poesie und im Ganzen auch die altnordischen Lieder als unleugbare Regel“ (стор. 38). В північній, англосаксонській, староісландській, норманській, а також у найстаршій німецькій поезії ті синтактичні стопи ґрупувалися довкола тзв. лісок (Stäbe), тобто силаб, котрих шестестозвуки в двох або трьох сусідніх стопах були ідентичні; це була тзв. аллітерація. Дві або три стопи, звязані такою аллітерацією, творили вірш. Аллітерація була характерною прикметою старогерманської поезії і заховалася навіть доси в мові, особливо в деяких приповідках, загадках і правничих формулах, прим. mit Maus und Mann (утонув корабель), вигнати кого von Haus und Hof, чоловік не має weder Kind noch Kegel, стратив Geld und Gut, се gang und gäbe, говорити frank und frei і т. д. Ось для прикладу пару віршів із пісні про Гільдебранта

hiltibrant gimahalta [heribrantes sunu] — her uwas **hêrôro man,**
ferahes frôtôro — her **fragên gistonnt**
fohem uuortum — huer sîn **fater wâri**
fireo in folche, eddo huelihhes cnuosles du sis *).

В Росії тільки в другій половині XIX в. звернено увагу на аналогічні явища в староруській ритміці. Скільки знаю, перший виступив Ол. Львов, виказуючи „вільний ритм“ у староруській церковній співі.***) Правда, він виходив з того погляду, що староруські церковні пісні (отже псалми, антифони, канони,

*) Dr. Paul Piper, Die älteste deutsche Litteratur bis um das Jahr 1050 (Kürschner, Deutsche National-Litteratur, Bd. I), стор. 146. Див. також його Deutsche Litteraturgeschichte, 1880, Bd. II, стор. 451 і далі, де подано детальний огляд праць про старонімецьке віршоване.

**) Alexis L woff, Über den freien Rhythmus des altrussischen Kirchengesanges. St. Petersburg 1859.

стихири і т. и.) зложені прозою і ставив питанє таким способом, що співати сю прозу можна тільки свободним ритмом, без заховування конвенціональних правил такту і симетрії тзв. квадратного ритму, що витворив ся в західній Європі починаючи від XII в., але на Русь був занесений тільки в XVIII в. Слідячи староруську церковну музику він побачив, що в ній мельодия абсолютно піддаєть ся словам і їх значіню, так що певні синтактичні єдності бувають zarazом музикальними єдностями або стопами. Сю плідну думку на музикальнім полі розвивали далі Одоєвский, а на остатку Сокальский. Але швидко її перенесено й на досліди тексту. В працях Срезневского, Фамінцина і Потєбні вказано ясно той принцип, який лежить у основі нашої народньої ритміки, принцип музикальної стопи. Уже Востоков завважав вірно, що „руський народній вірш міряєть ся не стопами в значіню тонічних хорєїв і т. и., а прозодичними періодами“. Відкидаючи на бік термін „прозодичний період“ як занадто широкий, Потєбня означає понятє музикальної стопи так, що бачить у ній певну музикальну цілість (не конче рівнозначну з тактом), котра рівночасно буває й синтактичною цілістю (отже або одно слово або більше слів синтактично звязаних іс собою), злучену одним головним льогічним акцентом. Довкола акцентованого складу стоїть більше або меньше число неакцентованих, що можуть відповідати музикально або чвіркам, або й вісімкам (Потєбня, Обьясненія малорусских и сродных народных пѣнь II, 18—23). Дві, три або більше таких стіп можуть складати вірш. Наголоси в поодиноких стопах одного вірша не мусять стояти на однім і тім самім місці в кожній стопі, так що ідентифікованє тих стіп із тонічними ямбами, хорєями, анапєстами і т. и. не можливе. (Потєбня означає ті стопи або музикальними знаками, або павзами, що попереділювані поперечками з зазначенєм акценту кожної стопи).

Я не сумніваю ся, що сей принцип буде загально прийнятий також як основа дослідів ритміки староруської поезії, а головно Слова о полку Игорєві. Дуже важною підмогою в тих дослідях буде признанє другого принципу, полишеного без уваги Потєбнею, а власне строфічної будови староруських поєм. Звісно, і тут треба приступати до студій без схолястичної шабляновости, з тим поглядом, що строфи в тій старій поезії далекі від тої уніформи, до якої привчили нас Греки, Римляне та Італіянці. Як ритм, так само і мельодия тих старих пісень були примітивніші, значить, свободніші, хоча все таки далекі від тої безформ-

ности, до якої дійшов поетичний речитатів у козацьких думах; замість строфічної мелодії бачимо в думах примітивний, переважно глагольний рим.

Висше вказано, що такі самі ритмічні і мелодійні явища показує також найстарша поезія германського племені: Німців, Скандинавів і Англьосаксонців. Той сам музикальний ритм, у яким зливаються в одно тонічні і синтактичні елементи, та сама строфічна будова, що також згоджується з будовою більшої льоґічної цілості і складається звичайно з 4, рідше з 3 або 5 віршів. Навіть характерна прикмета тої старогерманської поезії, та що в ухах Юліяна Апостати надавала їй подобу кракани ворон (Grimm, op. cit. стор. 35), тзв. аллітерація, знаходиться, хоч не строго переведена, в нашім Словѣ о полку Игоревѣ. Правда, аллітерація не має тут того значіння, що в старій германській поезії, вона не доходить до творення тзв. Stabreim, значить, склад із аллітерацією не творить головну опору (Stab) стопи; у нас аллітерація має тільки помічне значіння, помагає піднести музикальність стіп і не всюди переводиться консеквентно. Зазначу тільки деякі пари аллітерованих слів: **Не лѣно ли ны бишеть братиє, старыми словеси, повѣстий о плъку, пѣсни по былинамъ, орломъ подъ облакы, соколовъ на стадо, преди пѣснь поше, поля половецкаго, соловю стараго времени, скача славию, съвиваю славы, тропочу Троюню, стоятъ стязи і т. и.**

Ще менше значіння має аллітерація в „Словѣ о Лазаревѣ воскресеніи“, хоча не можна сказати, щоб її тут не було. Інтересно, що вона тут частійше, ніж у Словѣ о полку Игоревѣ, лучить ся разом із тзв. ассонанцією, тоб то в двох сусідніх словах є однакові не тільки два шелестозвуки, але й сумежні з ними самозвуки. І так маємо тут: удари **Давидъ, воспоимъ весело, время весело, подножіє ногу, повивши въ пеленица, къ намъ нищимъ на землю снити, въ нихже нынѣ, коль скоро, прийдѣте пророци и вси праведніи, вѣсть ко владыцѣ, тогда Давидъ і т. д.**

Погляньмо тепер, як виглядають ті музикальні стопи в нашім „Словѣ“. Певна річ, оцінка того, які слова творять таку стопу, при нашім незнанню староруського співу, мусить залежати в першім ряді від слуху, та все таки тут треба мати на тямці ось які три принципи:

1) музикальна стопа в нашій народній, а по мойому і в староруській поезії, се zarazом більше або менше самотійна синтактична цілість, отже або одно слово, або кілька слів злучених

одним льотічним і музикальним акцентом, з довільним числом неакцентованих складів;

2) порядок акцентів ані число неакцентованих складів у суєдніх стопах не мусять бути однакові;

3) одно і те саме слово не мусить мати в різних стопах однакову музикальну вартість, може раз мати на собі головний акцент, а другий раз стояти без акценту, значить, може раз відповідати довгій, а иньший раз короткій греко-римської метрики.

В нашім „Слові“ маємо стопи однокладові, прим. в. 16: се приїде | день | спасенія; в. 24: днесь | рождшу ся | на земли; в. 27: тому бо | есть | небо | престоль; в. 39: шатаюся | острить на тя | мечь; в. 44: на живый онъ | вѣкъ; в. 60: Лазарь | четверодневный | другъ | Христовъ; в. 69: первозданный | твой | Адамъ; в. 86: въ малъ часть | азъ быхъ | царь; в. 88: а нынѣ | въ многи | дни; в. 101: мучить мя | дьяволъ | злѣ; в. 104: но того Господи | жалъ | еже твоимъ | създаніємъ; в. 105: Адъ | посмѣхае ся | и поругает ся і т. д. Таких стіп, як бачимо, не багато: крім вичислених висше хиба ще в. 129: Самъ; в. 154: два; в. 181: самъ; в. 187: Адъ, отже разом більше-менше 16.

Дво- і трискладових стіп не потребуємо вичислювати, вони привичні для нашого уха і служать основою всеї нашої нової ритміки, тож і в старій легко нам розпізнати їх. Кождому зрештою легко переконати ся, що 2- і 3-складові стопи творять величезну більшість і в нашій поемі; власне вони надають їй той ритмічний характер, що впадає в наше ухо навіть тоді, коли текст написати як прозу, так само, як се чуємо і в Словѣ о п. Иг.

Чотирискладові стопи мусимо бачити поперед усього там, де є чотирискладове слово, отже в нашім „Словѣ“ в. 6 господина, в. 9 Сотонины, в. 11 въскладывая, в. 12 въ пренсподнемъ, в. 23 небесному і т. д. Але будова віршів показує нам, що декуди ми мусимо приймати чотирискладові стопи і там, де на таку стопу складається кілька дрібніших слів. Такі стопи бачимо прим. в. 11: прѣсты своя | на живыя; в. 18: въ вртѣнѣ, де т у першім слові очевидно виголошувало ся як коротке о а в другім як глухе е; в. 27: тому бо есть; в. 33: и великій; в. 37: въ них же нынѣ; в. 39: острить на тя; в. 40: убити тя; в. 45: хоцетъ ли насъ; в. 50: а кто можетъ; в. 52: а верей; в. 54: къ нима ясно; в. 65: тяжко стоня; в. 70: на се ли мя | създадъ еси; в. 71: на земли сей; в. 75: а се нынѣ; в. 85: многа лѣта; в. 89: рабъ быхъ Аду; в. 91: въ мало время;

в. 91: а се уже; в. 97: муку сію; в. 121: аще будетъ в. 133: то что и той | сѣгрѣшилъ естъ; в. 135: часто стояя і т. д.

Пятискладові стопи маємо, розумієть ся, також поперед усього там, де є пятискладові слова, прим. в. 4 отвергоша ся, в. 53 запечатано, в. 60 четверодневный, в. 75 възлюбленіи, в. 103 божественую, в. 105 посмѣхает ся, в. 110 благословят ся, в. 151 прообразова | божественныя; але декуди маємо пятискладові стопи зложені з більше слів, прим. в. 7: славы своя; в. 31: повивающаго | небо облакы; в. 36: възхотѣлъ еси, де очевидно перше ь мало голосову вартієть; в. 45: отъ муки сія; в. 46: А Исаія | и Єремія; в. 47: ругаючи ся; в. 64: нача бити ся; в. 74: того ли ради; в. 76: въ днѣ Адовѣ (въ = во); в. 91: солнца твоего; в. 96: въздалъ ми еси; в. 97: не жалуя ся; в. 98: Но сего ради; в. 99: азъ по твоему; в. 102: въ пороцѣ живя; в. 106: а се Господи; в. 108: сына своего; в. 121: и сей согрѣшилъ | якоже і азъ; в. 123: сквозѣ чермное; в. 126: что сѣгрѣшилъ естъ; в. 129: прославилъ еси.

І про шестискладові стопи треба сказати те саме. Вони трапляють ся дуже рідко; головно треба приймати їх там, де є шестискладове слово, прим. у нас. в. 31: повивающаго; надто в двох місцях ми маємо шестискладові стопи зложені з кількох слів, а власне в. 100: поругает ми ся; в. 105: и поругает ся; 130: и далъ еси ему.

Стіп зложених з більше складів правдоподібно нема в нашім Слові, тай загалом вони перестають бути мелодійними для уха. І так у нас у в. 153 маємо 7-складову стопу: во Йерусалимѣ. Вона захована в Соловецькім тексті, але його автентичність що до дословности, як ми бачили, дуже недалека. Та навіть припускаючи, що ті слова належать до первісного тексту, ми при голоснім вимовленю сеї стопи відразу чуємо, що вона переминяєть ся на 6-тискладову: во Йерусалимі.

Із отаких стіп складають ся вірші. В нашім „Словѣ“ маємо вірші 2-, 3- і 4-стові. Двостопових віршів маємо мало і хто зна, чи загалом не маємо вважати їх признакою попсованого в тім місці тексту, з виємком 5-віршових строф, де вони являють ся досить правильно. І так у першій строфі двостоповими треба вважати вірші 2 і 5, що міняють ся з 4- і 3-стовими. Дальші двостопові вірші — 18, 30 (тут текст не зовсім певний: К має пеленица, П. пелены), 34, 40 (закінчення 5-віршових строф), 46, 47, 49 (ціла строфа не зовсім певна, мабуть текст попсований), 50—51, 63, 82, 84, 94—95, 97, 100, 128, 130,

192, 194, 196, 210, 220 — остатні 5 задля уривочности тексту, розумієть ся, дуже непевні. Як бачимо, на 222 віршів ледво 25 двостопових.

Всього два вірші в нашім „Словѣ“ (110 і 114) виглядають так, мов би мали по п'ять стіп:

Тобою | Аврааме | благословят ся | вся колѣна | земная —
і другий:

А се твои | изволници | Исаакъ | съ сыномъ | Іаковомъ.

Та в обох сих віршах текст не дуже певний. Вірш 110 є зрештою дословний цитат із сьвятого письма (Бытія XI, 2); в Острожській Біблії: и благословят ся о тебѣ вся племена земная. Коли згідно з тим прийняти, що слово „Аврааме“ тут зайве і вставлене тільки пізнійшим копістом, то одержимо правильний чотиристоповий вірш. Вірш 114 знаходить ся тільки в Сол. і то в місці дуже попсованім; можна би тут уважати „Исаакъ съ сыномъ“ за одну стопу, хоча годі заперечити, що така стопа була би досить неприродна і важка; можна би пропустити „сыномъ“, але проти сего промовляє анальоґія віршів 195—196, де може повторяєть ся сей вірш у ліпшій формі:

и патриархъ Авраамъ и со сыномъ Исаакомъ
и со внукомъ Іаковомъ.

Дуже можливо, що й теперішній 114 вірш первісно творив два вірші і що те, що ми тепер зложили в одну стр. 114—117, творило дві строфи, тим більше, що між віршами 115 і 116 справді чуєть ся льотічна прогалина.

Про будову строф, на які ми поділили поему, нам прийдесть ся сказати не багато. І тут основний принцип: мелодійна цілість, се разом льотічна цілість і повний поетичний образ. Ані часть речення, ані часть образу не може переходити до другої строфи, хіба що на один образ складають ся дві строфи, див. у нас в. 54—61, 106—113, 122—127 (половина одної строфи затрачена), 152—159, 160—165 (більша часть другої строфи затрачена), 191—198, разом 6 подвійних строф, звязаних зі собою синтактично. Зрештою правильно в нашім „Словѣ“ маємо строфи 4-віршові (на 45 повних строф маємо їх 41, а до того можна дочислитити ще з 10 уривків). Тільки виємково знаходимо строфи 5- і 3-віршові, сих і тих усього по 3. Чим вяснити сю нерівність? Може найпростійше вяснене буде попсований текст.

На сьому кінчу свої уваги. Не виключена надія, що коли буде звернена пильнйша увага на сей твір, віднайдуть ся ще деякі його копії, може повнйші і лйпші від тих, які звисні доси. Та хоч би й не знайшлось їх бйльше, то отсі уваги, надіюсь, виказали, що маємо тут перед собою дуже важний пам'ятник староруської поезії, котрий крім своєї безперечної поетичної вартости посередно потверджує автентичність нашої найстаршої дружинної поеми. Від тепер годі буде сказати, що Слово о полку Игоревѣ підозрене вже хоч би для того, що стоїть ізольоване. Наша поема являєть ся не тільки найобширнйшим із тих ф'рагментів старої поезії дружинного віку, які ми можемо поставити обік Слова о полку Игоревѣ, але надто розширює й рами тої дружинної поезії. Коли доси загально держала ся думка, що в такій формі, як Слово о полку Игоревѣ, складані були тільки чисто сьвітські пісні, про битви і походи, то тепер ми можемо сказати, що тій дружинній поезії не чужі були й духовні, церковно-апокріфічні теми, так самісінько, як се бувало і скрізь на заході Европи, і що й на тім полі наші старі поети вміли проявити таку міру оригінальности, щирого чутя і таланту, якої не знавши сеї поеми годі було б догадати ся.

І. Порівняне текстів „Слова о Лазаревѣ воскресеніи“.

Уступ	А. Київський текст	Б. Пипінів текст	В. Соловєвський текст
1	вас.	вас.	вас.
2	Въспоеимъ весело дружи- но пѣс[нь]ми днѣ, а плачъ ѡложимъ [и] оутѣшимъ сѧ. Оудари Дѣдъ в гоусли къскладываа прѣсты своа на живыа строуны, а сѣдѧ въ прейсподнемъ дѣдъ а рече:	Воспоємъ дръжино пѣсми днѣ, а плач ѡложим [и] оутѣ- шимъ сѧ. оудари, реч[є], Дѣдъ в гоу- сли, къзложи персты своа на живый строуны, иный накладаа, а сѣдѧ в прейсподнемъ дѣдѣ.	Вспѣвши нѣо, вѣйши землѣ, яко Гѣ глше: сны породихъ и вѣзнесохъ, тѣ же мене ѡвер- гоша сѧ, людіе мой не позна- ша мене. а и ѡслаа ясли позна Гѣа своего. и се Дѣдъ иномѣ славкы своеа не дамъ. но пѣщѣ слово Моє на землю, да спсѧ люди моа ѡ льсти сотонинны. вас.
3			
4			вас.

Ѣмъ же глше Дѣдъ во
прейсподнемъ дѣдѣ сѣдѧ.

(3) накладала ѡчитыа пер-
сты на живыа строуны [sic?].

(2) и воспоємъ пѣсми ти-
хи и веселыа. Ѣ дръзѧ мои,

днѣ положимъ плача и скорбѣ,

5

»се бо время весело наста!
се прїиде днь спсєніа!

6

ѡже бо слышно пастыри
свирають въ вѣртѣхъ, и гла
ихъ прихѡдитъ къ ѡдова вратъ,
а къ моѡ ѡуши вхѡдитъ.

7

а ѡже слышно топотъ
ногъ перьскыхъ конь, иже да-
ры емоу несутъ вѣлєки ѡ сво-
ихъ црѣхъ црєи нєномоу днь
рождѣшоу са на земли.

8

а того єсмы, а роужино,
многѡ жадали днїи. томоу бо
єсть нѡ прѣтъ а земля под-
ножїе ногоу его.

9

того мѣти дѣца повивши
въ пеленица, повивающаго нѡ
обѣлѣкы а землю мглою, при-
никше к немѡ глѡще:

10

»ѡ црю нѣны и велїкїи,
что ти са вѣсхотѣло к намъ
нищимъ на землю снити?

оутѣшим са гдѣмъ и бгѡмъ
ншимъ.

ѡже бо свѣтлый днь. а
время блгопрїятно.

vас.

ѡже бо слышимъ топотъ
перьскихъ коней, несѣтъ дары
нѣномѡ црю на земли рожда-
шемъ са.

vас.

его же мѣти прѣтъ дѣца
повивающе пеленами, прикла-
дающе са к немѡ любезно
глѣщи:

»ѡ высокій и страшный
и безсмертный црю, что вос-
хотѣ къ намъ къ нищимъ
снити на землю.

Усту- пи	А. Київський текст	Б. Пишнів текст	В. Соловецький текст
11	сѣа ли пещеры въсхотѣла ѣси, или сиѹ ѣслен, въ ннѹ же ннѣ лежиши ?	сѣа ли пещеры въсхотѣла ѣси, или сиѹ ѣслей, в ннѹ же ннѣ лежиши ?	пещеры ли въсхотѣ, или въ ѣслехъ полежати пленнами повнелемъ. (9) а ты Гдѣи нѣса и шела- ки самъ шевивла. (8) Тобѣ во Гдѣи нѣо прѣлаъ, а змлаа подножѣе.
12	а се коль скоро Йродъ бе- зумный шатаа са ѡстритъ на та мечъ, оубити та хощеть ! Гдѣидамъ соущимъ с нимъ въ Идѣ :	а се скоро Йродъ безум- ный шатаа са ѡстритъ на та мечъ и хощеть та оубити. И гдѣидамъ соущимъ въ Идѣ :	его же Иродъ безумный скрегташе збы своими, Гдѣи, хота та оубити. уас.
14	»прїидѣте прѣци и вси праведни, посламъ вѣсть къ вѣдцѣ съ слезами на жнечи ѡнъ вѣкъ, хощет ли насъ ѡ моуки сѣа избавити ? И Исаиа и Еремїа роуга- ючи са Идови і его немощни сѣлаъ	прїидете прѣци и вси пра- ведний, посламъ вѣсть ко вѣдце Хоу съ слезами на жи- вѣи ѡнъ вѣкъ, хощеть ли насъ ѡ моуки сѣа избавити ? а Исаиа и Еремей роуга- ючи Идови и немощной силъ его	Но прїидѣте прѣци и прїи- дѣте праведници...
15	реквста къ Дѣдоу : »а кто можетъ ѡ насъ томоу вѣсть принести ?	реквста Дѣдъ : »а к'то мо- ж[е]тъ ѡселе тамо ѡ на вѣсть донести ?	Исаиа, Еремѣе рѣгающе са ааа ѡвѣщаа гдѣе : ѡ немощ- ныхъ дѣволе.
16			Дѣдъ гдѣи, кто ѡ на на изнесе рѣчь.

(14) на живый свѣтъ ко
Бладыцъ Хрѣс?

вас.

Тогда Дѣдъ рече яснымъ
гласомъ:

Ісайа, Еремей, Ироинъ, Е-
зекій, Голомонъ, Идлакъ,
Авраамъ, Ісакъ, Иаковъ, Га-
монилъ, Даниилъ и вса зі.
прѣкъ, послашайте гласа моего.
вас.

Тогда оуслышакъ перво-
зданный Идлакъ вопіаше, ви-
юще в перси своа и в лицѣ
рѣками и глше:

Лазорю, дроже Гнѣ, изнеси
на ма рѣчь на живый свѣтъ
ко Бѣдце Хоу:

вас.

а врата меданла ѿ верей
железныхъ, а замкы каменныхъ,
а тврдо запечатано.

Тогда Дѣдъ к нимъ ясно
реч[е]:

вас.

а се забѣтра ѿ на пойдеть
Лазоръ четверодневный, ароут
Хѣъ, тѣй ѿ насъ к нему до-
несеть вѣсть.

И се оуслышакъ Идлакъ
первозданныи члкъ, ѿ нача
бити са рѣкама собойма по ли-
цоу своему, тажко въпніше
ѿ глше:

повѣдан ѿ менѣ вѣдце,
свѣтлый дроже Хѣъ Лазорю:

а се ти въпніеть твой пер-
возданныи Идлакъ:

врата мѣдла, а верей же-
лѣзла, а замкы каменны
тврдо запечатано.

Тогда Дѣдъ к нима ясно
рече:

вас.

а се забѣтра ѿ нас пои-
детъ Лазоръ четверодневный,
ароутъ Хѣъ, тѣ ѿ нас к не-
моу вѣсть донесеть.

И се оуслышакъ Идлакъ
первозданныи члкъ, нача бити
са рѣкама по лицю своему,
тажко стона въпаше гласа:

повѣдан ѿ мнѣ вѣсть
Бѣдцѣ, свѣтлыми, дроуже Хѣъ:

а се ти въпніеть перво-
зданныи твой Идлакъ.

Усту- пи	А. Київський текст	Б. Пипнів текст	В. Соловецький текст
24	На се ли ма, Гї, сѣздалъ на краткыи сѣ вѣкъ на земли сеи быти,	на се ли ма ѣси, Гї, сѣздалъ на короткый вѣкъ на земли быти,	на се ли ма ѣси, Гї, соз- далъ кратко мнѣ во свѣте твоемъ жити.
25	а се ма осудивъ въ дѣла на многа лѣта мочити са?	а се и ма ѡсуди въ дѣла многа лѣта быти мочити са?	вас.
26	того ли ради наплѣнихъ землю, ѡ Бѣдоко,	того ли ради наплѣнихъ землю, ѡ вѣдоко,	да сего ли ти ради Гї зе- млю наплѣнихъ чѣлки?
27	а се нѣ твои вѣлюбле- ніи, а мои вноуцы въ тѣмѣ сѣдѣть, въ днѣ адовѣ, моч- чими скорѣю, и тоуто сѣдце тѣшати, слезами своа очи зѣ- нища ѡмыкають, а памать же- лающе вел'ми оуныли соуть?	а се нѣ тебѣ вѣлюблен'- ный вноуци въ тѣмѣ сѣдѣть въ днѣ адовѣ мочимы ѡ Бо- тѣны, и скорѣню и тоутоу сѣдце тѣшати и слезами сво- ими ѡчи и зенища ѡмыкають и памати желлюще вел'ми оу- ныли соуть.	вас.
28	ибо на земли сей въ малѣ час добро видѣхомъ, а сѣ в тоузѣк сеи многа лѣта въ обидѣ ѣсмы. в' малѣ час азъ быхъ црѣ всѣмъ тваремъ бжїимъ, а нѣ въ многы дни рабѣ быхъ адоу, а вѣсомъ полонаникъ. в' мало время	Се бо на земли сей только в' малѣ чѣ видѣхомъ добра, и се оуже в' тоузе сей многа лѣта въ ѡбидѣ ѣсме. Бѣ малѣ чѣ азъ црѣ быти всѣмъ тва- ремъ бжїимъ, а нѣ въ многы дни рабѣ быхъ адоу, а вѣсомъ ѣго полонаникъ. Б' мало время	вас.

свѣтъ твои видѣхъ, а се оуже
сннца твоего пресвѣтлаго не
виждаю на многа лѣта, ни
воура вѣтреная не слышу, Гїи.

аще азъ съгрѣшихъ ти па-
че всѣхъ члѣкъ, то по дѣлашмъ
моимъ въздалъ ми еси моу-
коу сїю; не жалоу[ю] сѧ.

но сего ради жалъ ми, Гїи:

азъ по твоемоу образу
сътворенъ есмь,

а ѿнѣ пороугаетъ ми сѧ,
моучитъ мѧ дѣволъ злѣ.

не жалъ ми, Гїи, а иже
в пороуѣ жива а твою бжтве-
ною заповѣд[ь] престоупихъ,

а се, Гїи, первыи патріархъ
Івраамъ, а твои друугъ, иже
тѣе ради хотѣлъ заклати сѧ
своего Исака, и ты рече емоу,
Гїи: „товсю, Іврааме, влѣатъ
сѧ всѧ колѣна земная“, — то

свѣтъ твой видѣхъ, а се оу-
же сннца твоѣ[го] пресвѣтлаго
не вижду на многа лѣта, ни
воура вѣтреная не слышу,
Гїи.

аще азъ съгрѣшихъ, Гїи, па-
че всѣхъ члѣкъ, то по дѣлашмъ
моимъ въздалъ ми еси моу-
коу сїю; не жалоу[ю] сѧ, Гїи.

но сего ради жалъ ми, Гїи.

азъ по твоемоу ѡбразоу
сътворенъ есмь,

а ѿнѣ дѣволъ рбглетъ ми
сѧ, а по твоемоу ѡбразоу
сътворена мѧ моучитъ злѣ
ноудѧ мѧ, Гїи.

азъ ж[е] в пороуѣ жива,
а твою бжтвеную заповѣдъ
престоупихъ,

а се ти, Гїи, первыи па-
тріархъ Івраамъ, а твой
друугъ, иже тебѣ ради хотѣ
заклати сѧ своего Исака възлю-
бленого, и ты рече емоу, Гїи:
„товсю, Іврааме, вѣгословатъ

да мене жалъ ли ти, Гїи,
ни не жалъ, азъ бо Гїи со-
грѣшихъ в дѣлахъ своихъ.

но того, Гїи, жалъ,

вас.

еже твоимъ созданиемъ
адъ посмехаетца и порбгаетца.

аще азъ ѡдамъ...

а се твои изволници І-
враамъ съ снмъ своимъ Іса-
комъ, Іаковомъ внѣкомъ в ра-
ботѣ сѣда во пренеподнемъ
адѣ.

Усту- пи	А. Київський текст	Б. Пипнів текст	В. Соловецький текст
35	і тѣ́ что сѣгрѣшилѣ, а заѣ́ же въ Іаѣ́ семѣ́ мочит са с нами, та́жко въздмшеть? вас.	са вса колѣна зема́наі. то тѣ́и что сѣгрѣши? а той заѣ́ въ а́дѣ́ семѣ́ мочит са і́ та́жко въздмшеть. вас.	сниди, Гї́, Ієрлалма ради. или ти Гї́ и Ієрлалмѣ́ согрѣ- шилѣ́? вас.
36	а Нои прѣдныи, иже тобою избавленѣ́ бысть, Гї́, ѿ лю- таго потѣ́па, а і́да ли не мо- жши избѣ́гти? аще боудѣ́тъ и сѣ́ сѣгрѣшилѣ́, і́ако же і́ а́зѣ́? а́ се великыи прѣрокъ Мойси вас.	і́ Ноі́ правѣ́дныі́, иж[е] і́збавленѣ́ бѣ́ тобою, Гї́, ѿ лютаго потопа, а́да ли не мо- жши і́збавити? то а́ще боу- дѣ́тъ снѣ́ сѣгрѣшили і́ако і́ а́зѣ́? а́ се великый пророк Мойсей. вас.	Я се твоей пророкъ Мойсей проевѣ́лъ жи́дове въскѣ́воу Чермное море́ и глѣ́къ с То- бою на Синайстѣ́й горѣ́ [и] въ кѣ́спинѣ́ лицѣ́мъ к лицу́. вас.
37	а́ тѣ́ Гї́ что сѣгрѣшилѣ́ есть? то и тѣ́ заѣ́ сѣ́дитъ с на- ми въ тѣ́мѣ́ а́довѣ́.	а́ то, Гї́, что сѣгрѣшилѣ́ е́сть. то і́ тѣ́и заѣ́ж[е] сѣ́дитъ с нами въ тѣ́мѣ́ а́довѣ́	і́ той ти Гї́ с нами во а́дѣ́. (39) или ти Гї́ и Моисе́и согрѣ́шихъ?
38	а́ тѣ́ Гї́ что сѣгрѣшилѣ́ есть? то и тѣ́ заѣ́ сѣ́дитъ с на- ми въ тѣ́мѣ́ а́довѣ́.	а́ то, Гї́, что сѣгрѣшилѣ́ е́сть. то і́ тѣ́и заѣ́ж[е] сѣ́дитъ с нами въ тѣ́мѣ́ а́довѣ́	і́ той ти Гї́ с нами во а́дѣ́. (39) или ти Гї́ и Моисе́и согрѣ́шихъ?

ѿ Дѣда ты, Гїи, самъ
прославилъ еси на земли, и
далъ еси ѿмоу, Гїи, црство-
вати над многими, а тѣхъ сѣ-
ставилъ ѿлтырь и гоусан. то
что и тѣхъ сѣгрѣшилъ есть?
а и тѣхъ задѣ же с нами моу-
чит са въ Идѣ семъ, часто
стона възышеть. аще ли боу-
деть и тѣхъ тако сѣгрѣшилъ,
такъ же і азъ?

вас.

ѿ Дѣда, Гїи, прославилъ
еси на земли и далъ еси ѿмоу
црствовать над многими, а
той сѣставилъ плтъ и гоу-
сан, то что той, Гїи, сѣгрѣ-
шилъ? а и тѣхъ задѣ же с нами
въ адѣ семъ мочитъ, часто
стона възышеть. аще ли боу-
дуть також[е] сѣгрѣшили,
ѿкож[е] и азъ?

вас.

вас.

а се, Гїи, Твой прркъ Іса-
ѿа, изъ чрева мѣри не въз-
несенъ на нѣса и той снитъ во
чрево мѣрны, и ты Гїи снитъ
во чрево дѣще стѣла Бѣи, и
той ти Гїи с нами во адѣ.
или ти Гїи Ісайа что согрѣ-
шилъ?

и се твой великій прркъ
Данилъ, снъ Бзекѣи пррка,
поразилъ тѣло златое в Ба-
вилонѣ и вверженъ ко лвомъ
в ровъ, а тотъ Гїи с нами въ
адѣ. или ти Гїи Данилъ что
согрѣшилъ, носивый древанъ

вас.

Усту- пи	А. Київський текст	Б. Піпнів текст	В. Олонецький текст
44	вас.	вас.	козелъ на рамѣ, превразова бѣтвенна твоя стрѣти. или ти Гїи и прѣци что согрѣшиша?
45	вас.	вас.	Я се Гїи сїнь Дѣвкѣ Го- ломонѣ созда тебе домъ во Иѣрлѣмѣ и сковакъ ѣ. шрла злата подобна херубимомъ и серафимомъ и гїше: аще бѣ- детъ Бгѣ на землю, то снѣ- детъ Ахъ стѣи во шрла. а шрла же са понесеше по црѣ- кви и възнесоста са на нбо. вас.
46	а се великми въ прѣцѣхъ Іоаннѣ прѣтѣча, крѣтъ Гїнь, й же ради са ѿ блговѣщенїа Гавріїла, в' поустыни въспѣ- тає са ѿ юности, и амы медѣ днєи, то что тѣ, Гїи, сѣгрѣ- шила єсть? то и тѣ, Гїи, на земли ѿ Ирода пороуганѣ бысть, зає же с нами въ Іадѣ моучимѣ єсть.	Я се великїи въ прѣцѣхъ Іван прѣтѣча, крѣтъ Гїнь, иж[є] ради са ѿ блговѣщенїа аглава Гавріїла, въ поустыни въспѣ- та ѿ оуности, іады медѣ днѣ- ви, и той ѿ Ирода пороуган бѣ, по что той, Гїи, сѣгрѣ- шила є, а зає с нами въ Іадѣ семѣ моучимѣ єсть.	

47

Но сего жалуют твои
прѣнци, Ілю или Ёноха, оуто-
дивша тебѣ паче всѣхъ прѣ-
дникъ на земли.

48

вас.

Но ѿ сего желють проро-
ци твои Ілья ѿ Ёнохъ, оуто-
дивша тебѣ паче всѣхъ прѣве-
дникъ на земли.

вас.

вас.

49

то грѣхъ ли ради нашихъ
не хощеши насъ помиловать,
или сего времени ждѣши?

50

коли ты сам хощеши сни-
ти, самъ еси едѣнъ, но мы
чѣцы тошлвы, а ты еси,
Гѣ, дѣготерпѣливъ и незло-
бнѣ.

51

вас.

но прииди по нѣ ескоре
ѿ ѿзбави а́да и сважи дѣвола,
ѿ да та оубѣждать бжвѣи
ждоше, а мы еси чѣцы кла-
говѣр'нѣи поклоним с[а] тебѣ,
Хѣ, ѿмени твоѣмоу сѣмоу
саваше сѣоу Трѣс ѿца и
сѣ . . .

оуже бо Гѣ не видимъ
свѣтзарнаго Твоего сѣнца ни
блгодарнаго Твоего свѣкта, но
тѣгою содержимы есмы. жа-
лѣнѣа нашего оуныли
есмы.

вас.

вас.

вас.

Усту- пи	А. Київський текст	Б. Ципінів текст	В. Соловецький текст
52	вас.	вас.	И оуслыша Гѣ приде [къ] сестрѣ Лазорѣкъ къ Мрїи и къ Марфѣ в Вифанію. слышавше Марїа и Марфа скоро текъши, падаши на ногѣ его и класы сими отирающе ногѣ Его и г҃ще: Гї, аще бы здѣ былъ, не бы оумерѣлъ братъ наю Лазорѣ. И г҃ла Гѣ Марфѣ и Марїи: воскрѣнетъ братъ ваю.
53	вас.	вас.	И г҃ла ладъ ко діаволѣ: слышѣ. прискорѣна ми ѣ дѣла ѿпсѣстити Лазора и нѣдимъ есмь ѿринѣти Ядла.
54	вас.	вас.	И рече Гѣ къ Мрїи и къ Марфѣ: гдѣ положисте его? и идѣста на гробѣкъ. и повелѣ Гѣ ѿвалити камень ѿ дѣверїи гробѣ. и рече Мрїа и Марфа: Гї, оуже смердитъ, четвершадневнѣ бо естъ. и рече Гѣ: аще вѣрѣ имате, оузрите славу Бжїю. И возрѣкъ на нѣко и прослезї сѧ, рече: Лазорѣ, гряди вонѣ. и авїе воста Лазорѣ оукремъ шѣзанѣ и рече Гѣ: раздрешите ѣ.
55	вас.	вас.	И егда воскреслѣ Лазорѣ изѣ ада и г҃ла ко Гѣ: Гї, копїю[тъ] ти прѣрци во адѣ, перевозданныи Ядламѣ и патрїархѣ

Явраамъ и съ сномъ Исакомъ и со вну-
комъ Іаковомъ. Дѣдъ же ти вопѣтъ ш
снѣ своемъ Соломонѣ: изведи Гї изъ
ада. и глѣ Гѣ къ Лазарю: аще бы не Дѣдъ
ради раба моего возлюбленнаго, а Соломона
быхъ во адѣ искоренилъ. И сниде Гѣ
дхѣмъ на ада и множество нѣныхъ вшй
с нимъ: Исемиелъ и Рагилъ, Измаилъ,
Нанилъ, Тартаръ, Гаврилъ, Михаилъ
и вси ангглы идѣше со крѣтомъ на ада и
рекше: възмете врата вѣчнаа и да воз-
мѣтца врата плачевнаа и вниде црѣ сла-
вы. и глѣша ангглы со пррки: Гѣ силнѣ
и страшнѣ во бранехъ, то бо ѣ црѣ сла-
вы, да възмѣтца. тогда црѣ великій
Дѣдъ глѣтъ: коли вѣхъ жикъ... да сокрѣ-
шатца врата мѣднаа и вереа желѣзнаа
сломатца. и тогда сокрѣшитъ Гѣ врата
мѣднаа и вереа желѣзнаа сломить. И
глѣ Ядамъ: снѣ та десница создала ѿ
вѣка, снѣ же та изведетъ изъ тла.

И тогда вѣкрѣ Ісѣ и глѣ своимъ ап-
ломъ: шедше проповѣдайте по всен зе-
мли крѣтаще ѡ во имѣ ѿца и снѣ и стго
Дхѣ, оучаще ѡ соблюсти..

а самъ Гѣ възнесе сѣ на нѣса и
сѣде ѿ деснѣю ѿца и по всен земли слава
его. ѿ Хѣ Ісѣ Глѣ ѡшемъ.

вас.

вас.

вас.

вас.

II.

Слово о Лазаревѣ воскресеніи

в ритмічній формі.

Слыши, небо, внуши земле,
 Яко Господь глаголаше:
 „Сыны породихъ и вознесохъ,
 Тѣ же мене отвергоша ся,
 5 Людіе мои не познаша мене.

„А и ося ясли позна господина своего.
 И се азъ иному славы своея не дамъ,
 Но пушу слово мое на землю,
 Да спасу люди моя от лъсти Сотонины“.

*

— — — — —
 10 Удари Давидъ въ гусли,
 въскладывая прѣсты своя на живыя струны,
 и сѣдя въ преисподнемъ Адѣ и рече:

„Воспоимъ весело дружино пѣсьми днесъ,
 а плачь отложимъ и утѣшим ся!

15 Се бо время весело наста,
 се приде день спасенія!

„Уже бо слышу: пастыри
 свиряють въ врѣтѣхъ,
 и гласъ ихъ приходитъ въ Адова врата

20 и въ моя уши входитъ.

„А уже слышу топотъ ногъ перськихъ конь,
 иже дары ему несутъ волсви
 от своихъ царевъ небесному цареви
 днесъ рождшу ся на земли.

25 „А того есмы, дружино,
 много ждали дній;
 тому бо есть небо престоль,
 а земля подножіе ногу его.

„Того мати дѣвица
30 повивши въ пеленица,
повивающаго небо облаки и землю мглою,
приникше къ нему глаголаше:

„О царю небесный и великій,
что ти ся въсхотѣло
35 К намъ нищимъ на землю снити?

„Сея ли пещеры въсхотѣлъ еси,
или сих яслей, въ нихже нынѣ лежиши?
А се коль скоро Иродъ безумный
шатая ся острить на тя мечъ,
40 убити тя хочеть!“

Глагола Адамъ къ сущимъ с нимъ въ Адѣ:
„Прійдѣте пророци и вси праведніи,
послемъ вѣсть къ Владыцѣ съ слезами
на живый онъ вѣкъ,
45 хочеть ли насъ от муки сія избавити?“

А Исаія и Еремія
ругаючи ся Адови
и его немощнѣй силѣ
рекоста къ Давиду:

50 „А кто можетъ от насъ
тому вѣсть принести?
Врата мѣдная, а веревъ желѣзная,
а замцы каменны тврѣдо запечатано.“

Тогда Давидъ къ нима ясно рече:
55 „Исаія, Еремей, Аронъ, Сазекѣй,
Соломонъ, Адамъ, Авраамъ,
Ісакъ, Іяковъ, Самоилъ, Данилъ

„и вся зѣ. пророкъ, послушайте гласа моего:
а се завтра от насъ поидеть
60 Лазарь четверодневный, другъ Христовъ,
той от насъ к нему вѣсть донесеть.“

И се услышавъ Адамъ,
первозданный человѣкъ,
нача бити ся руками по лицу своему,
65 тяжко стоня вопіяше глаголя:

„Повѣдай о мнѣ вѣсть Владыцѣ,
свѣтлый друже Христовъ [Лазаре]:
а се ти възшееть, [Господи],
первозданный твой Адамъ.

70 „На се ли мя, Господи, създалъ еси
на краткій съ вѣкъ на земли сей быти,
а се мя осудивъ въ Адъ
на многа лѣта мучити ся?

„Того ли ради наплѣнихъ землю, о Владыко,
75 а се нынѣ твои възлюбленіи а мои внуци
въ тьмѣ сѣдять въ днѣ Адовѣ мучими скорбію,
и туюю сердце тѣшатъ?

„Слезамы своя очи-зѣница омывають,
а память — — — — —
80 желающе — — — — —
— — — вельми унилы суть?

„Ибо на земли сей
въ малъ часъ добро видѣхомъ,
а се въ тузѣ сей
85 многа лѣта [и] въ обидѣ есмы.

„Въ малъ часъ азъ быхъ царь
всѣмъ тваремъ божіимъ,
а нынѣ въ многы дни
рабъ быхъ Аду, а бѣсомъ полоняникъ.

90 „Въ мало время свѣтъ твой видѣхъ,
а се уже солнца твоего пресвѣтлаго
не вижду многая лѣта,
ни буря вѣтрения не слышю, Господи.

„Аще азъ съгрѣших ти
95 паче всѣхъ человекъ,
то по дѣломъ моимъ въздалъ ми еси
муку сію, не жалую ся.

„Но сего ради жаль ми, Господи:
азъ по твоему образу сътворень есмь,
100 а нынѣ поругает ми ся,
мучить мя діаволь злѣ.

„Не жаль ми, Господи, а иже в пороцѣ живя,
а твою божественную заповѣдь преступихъ;
но того, Господи, жаль, еже твоимъ създаніемъ
105 Адъ посмѣхает ся и поругает ся.

„А се, Господи, первый патріархъ Авраамъ,
а твой другъ, иже тебе ради
хотѣлъ заклати сына своего Исаака,
и ты рече ему, Господи:

110 „Тобою благословятъ ся вся колѣна земная“ —
то и той что съгрѣшилъ, [Господи]?
а здѣ же въ Адѣ семь мучитъ ся,
с нами тяжело въздышетъ.

„А се твои изволници Иса(а)къ съ Іаковомъ
115 въ работѣ сѣдятъ во преисподнемъ Адѣ.
Сниди, Господи, Авраама ради!
Или ти, Господи, и Авраамъ согрѣшилъ?

„А [се] Нои праведный, иже тобою, Господи,
избавленъ бысть отъ лютаго потопа,
120 а Ада ли не можеша избавити?
Аще будетъ и сей согрѣшилъ, якоже і азъ?

„А се великий пророкъ Мойси,
[иже] провелъ Жидовъ сквозъ Черное море
и глагола съ тобою на Синайстѣй горѣ
125 [и] в купинѣ лицемъ къ лицу,

” — — — — —
— — — — —
а той ти, Господи, что съгрѣшилъ есть?
То и той зде сѣдитъ съ нами въ тѣмѣ Адовѣ.

„А Давида ты, Господи,
самъ прославилъ еси на земли,
130 и даль еси ему, Господи,
царствовать надъ многими.

„А той съставилъ псалтырь и гусли,
то что и той съгрѣшилъ есть?
А и той здѣ же с нами мучитъ ся,
135 въ Адѣ семь часто стона въздышетъ.

” — — — — —
— — — — —
— — — — — аще будетъ и той
такое съгрѣшилъ, якоже і азъ?

„А се, Господи, твой пророкъ Исайя,
изъ чрева матерна вознесенъ на небеса,
140 и той сниде во чрево матерне,
[якоже] и ты, Господи, сниде во чрево дѣвiche.

„И той ти, Господи, съ нами во Адѣ
— — — — —
— — — — —
Или ти, Господи, Исайя что согрѣшилъ?

„И се твой великій пророкъ Даниль,
 145 сынъ Гзекія пророка,
 [иже] поразилъ тѣло златое въ Вавилонѣ
 и вверженъ ко львомъ въ ровъ.

„А тотъ, ти Господи, съ нами въ Адѣ.
 Или ти, Господи, и Даниль что согрѣшилъ,
 150 носивый древянъ козелъ на раме
 прообразова божественная твоя страсти?

„А се, Господи, сынъ Давидовъ Соломонъ,
 [иже] созда тобѣ домъ во Иерусалимѣ
 и сковавъ два орла злата
 155 подобна Херувимомъ и Серафимомъ,

„и глаголаше: „Аще будетъ Богъ на землю,
 то снидетъ Духъ святой во орла.“
 А орла же ся поносивше по церкви
 и вознесоста ся на небо.

160 „А се великій въ пророцѣхъ Іоаннъ,
 предтеча, креститель Господень,
 иже роди ся отъ благовѣщенія Гавріила,
 въ пустыни въспытавъ ся от юности,

„ — — — — —
 — — — — —
 — — — — — ядый медъ дивій,
 165 то что ты, Господи, съгрѣшилъ есть?

„ — — — — —
 то и той, Господи, на земли
 от Ирода поруганъ бысть,
 где же съ нами въ Адѣ мучимъ есть.

„Но сего жалуютъ твоя пророци
 170 Илю или Еноха, угодивша тобѣ
 паче всѣхъ праведникъ на земли, —
 Или ти, Господи, и пророци что согрѣшиша?

„Уже бо, Господи, не видимъ
 свѣтозарнаго твоего солнца
 175 ни благодарнаго твоего свѣта,
 но туюго содержимы есмы.

„ — — — — —
 — — — — —
 — — — — —
 жалѣнія нашего уныли есмы.

” — — — — —
 то грѣхъ ли ради нашихъ
 не хочещи насъ помиловати,
 180 или своего времени ждещи?

„Коли ты самъ хочещи снити,
 самъ вѣси единъ, [Господи],
 но мы человекѣи тошливы,
 а ты еси долготерпѣливъ и незлобивъ.

” — — — — —
 185 Приди по насъ Господи вскорѣ,
 избави насъ от Ада и свяжи діавола“.

*

И глагола Адъ ко діаволу:
 „Слышу — — — — —
 Прискорбна ми есть душа отпустити Лазоря
 190 и нудимъ есмь отринути Адама.“

*

И егда воскресъ Лазоръ изъ Ада
 и глагола ко Господу:
 „Господи, вопіють ти пророци во Адѣ:
 первозданный Адамъ,
 195 „и патриархъ Авраамъ и со сыномъ Исаакомъ
 и со внукомъ Іаковомъ;
 Давидъ же ти вопіетъ о сыну своемъ Соломонѣ:
 изведи Господи изъ Ада!“

И глагола Господь къ Лазорю:
 200 „Аще бы не Давида ради,
 раба моего возлюбленнаго,
 а Соломона быхъ во Адѣ искоренилъ“.

И сниде Господь духомъ на Ада
 и множество небесныхъ вой с нимъ:
 205 Исемиель и Рагуиль, Измаиль,
 Нанаиль, Тартаръ, Гавриль, Михаилъ.

И вси ангели идуще со крестомъ на Ада
 и рекуще: „Возмете врата вѣчная,
 и да возмутца врата плачевная,
 210 и внидетъ царь славы!“

— — — — —
 И глаголаша ангели со пророки:
 „Господь силенъ и страшенъ во бранѣхъ,
 то бо есть царь славы, да возмутца!“

ф $\frac{I}{C-483}$

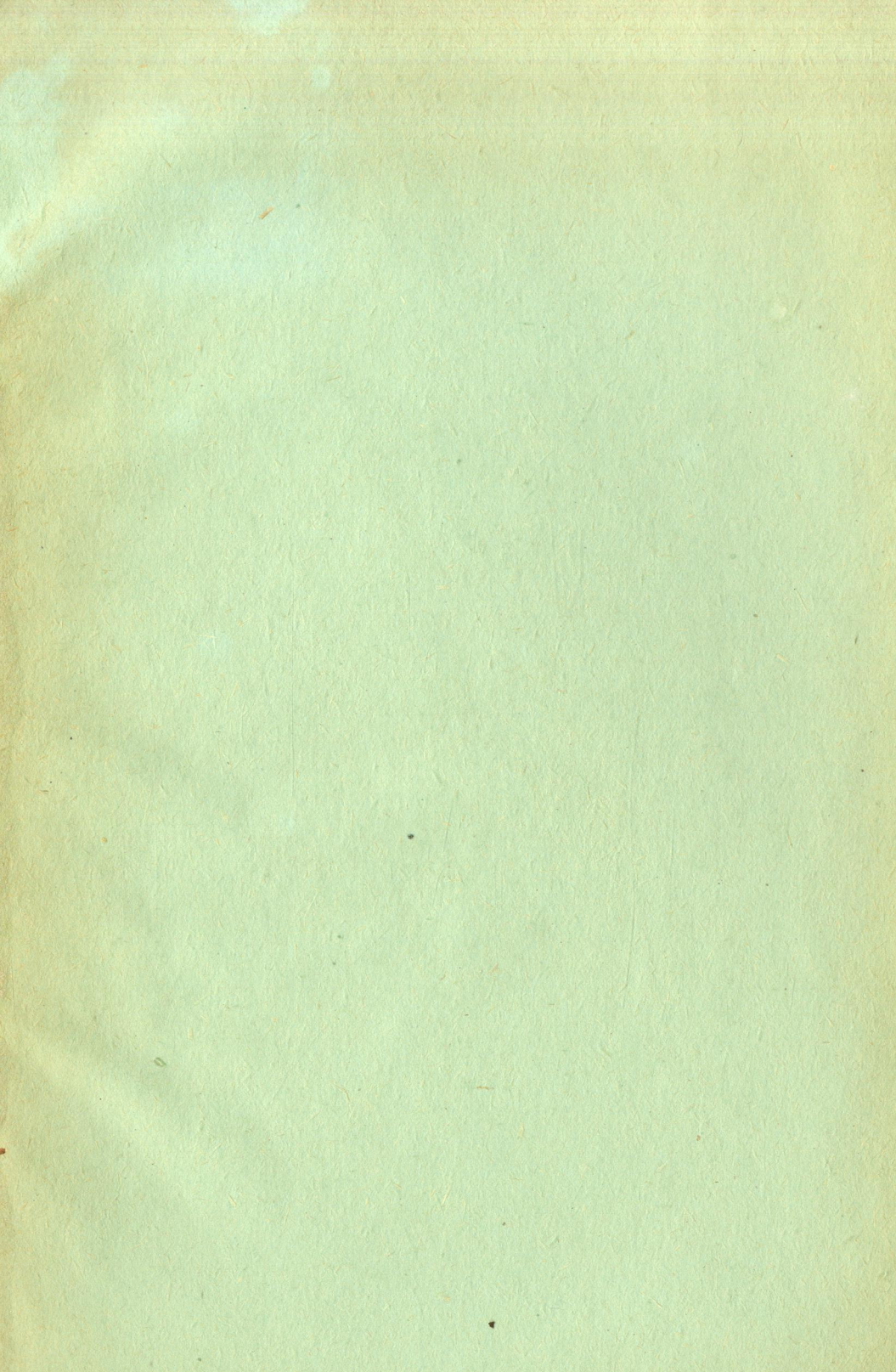
215 Тогда царь великій Давидъ глаголетъ
 „Коли бѣхъ живъ — — — — —
 да сокрушатца врата мѣдная
 и веревя желѣзная сломятца.“

И тогда сокрушить Господь врата мѣдная
 и веревя желѣзная сломить,

220 — — — — — и глагола Адаму:

„Сия ты десница создала от вѣка,
 сия же ты изведеть изъ тли.“

— — — — —
 — — — — —

И-34.045

ϕ — $\overline{\text{I}}$
C-483

